

NL Kids online

NL Kids online

Nieuwe mogelijkheden en risico's van internetgebruik
door jongeren

Jos de Haan

Sociaal en Cultureel Planbureau
maart 2010

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2010

SCP-special 44

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: © Marcel van den Bergh/Hollandse Hoogte

ISBN 978-90-377-0430-3

NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

	Voorwoord	7
1	Europees onderzoek naar jongeren en internet	9
	EU kids online	10
	De beschikbare gegevens	11
2	Theoretisch raamwerk	14
	Kansen en risico's	14
3	Verschillen in internetgebruik tussen landen	20
	Verschillen tussen sociaaldemografische groepen	24
	Meer ouders online	24
4	Verschillen in kansen en risico's	27
	Een rangorde van risico's	28
	Risico's: wie en waar?	29
	Classificatie van landen	30
	Omgaan met risico's	31
	Ouderlijke begeleiding van kinderen online	32
5	Naar een verklaring van de verschillen	35
	Naar een integrale verklaring van verschillen	38
6	Beleidsaanbevelingen	40
	E-Inclusie	40
	Weerbaarheid van kinderen vergroten: mediawijsheid	41
	De rol van docenten	42
	Advies aan ouders	44
	Bewustmaking	45
	Hoogwaardige content	46
	Zelf- en coregulering van het aanbod	47
	Internet Service Providers	49
7	Naar nieuw onderzoek	51
	Te weinig onderzoek naar jonge kinderen	51
	Te weinig onderzoek naar mobiel internet	51
	Doe meer onderzoek naar web 2.0	52
	Meer onderzoek naar vaardigheden	52
	Richt onderzoek ook op positieve mogelijkheden	52
	Risico's deels weinig onderzocht	52
	De relatie tussen ouders/leraren en kinderen	52

Literatuur	54
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	56

Voorwoord

In een formele formulering luidt een belangrijke taak van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) als volgt: het beschrijven van de situatie op sociaal en cultureel terrein in Nederland en de te verwachten ontwikkelingen. In presentaties omschrijf ik die taak graag iets compacter namelijk: 'Nederland uitleggen aan de Nederlanders'. Dat neemt niet weg dat het SCP ook in internationaal verband activiteiten onderneemt. Dit gebeurt zelfs in toenemende mate. Internationale vergelijkingen en informatie over de plaats van Nederland in Europa voorzien in de informatiebehoeften van beleidsmakers die zich meer en meer op Europa oriënteren.

Het SCP is betrokken bij het organiseren van dataverzameling in Europa (bijvoorbeeld de *European Social Survey* (ESS)), het levert bijdragen aan internationale projecten zoals:

- het 'European Network of Economic Policy Research Institutes' (ENEPRI) over Adequacy of old-age Income Maintenance in the EU,
- het Network of Leave Policies & Related Research over beleid en onderzoek op het gebied van verlofregelingen,
- een Europees project van de Johns Hopkins University over de non-profitsector,
- een Europees project over sociale inclusie en sociale bescherming van kwetsbare groepen als immigranten en vluchtelingen (Building inclusion),
- het Norface Research Programme: 'Ethnic relations and religious mobilisation of the European second generation: Comparing Muslim youth in multicultural cities',
- een Europees consortium dat een onderzoek uitvoert naar 'actual and perceived security': Changing Perceptions of Security and Interventions (CPSI),
- een Europees 'Network of excellence' op het terrein van civil society en governance: Civil Society and New Forms of Governance (Cinefogo).

In de groeiende internationale activiteit van het SCP past ook de deelname aan het EU Kids Online project. Dit project is erop gericht om al het onderzoek naar de ervaringen van kinderen en jongeren met internet en online technologieën in Europa op één plaats bij elkaar te brengen en te vergelijken. Het project liep van 2006 tot 2009 en werd gesubsidieerd via het Safer Internet Plus Programme van de Europese Commissie met als doel om nieuwe programma's voor veilig internet te gaan ondersteunen. Het SCP (prof. dr. Jos de Haan en drs. Marion Duimel) vertegenwoordigde samen met de Universiteit van Amsterdam (prof. dr. Patti Valkenburg en dr. Jochen Peter) en de Erasmus Universiteit Rotterdam (drs. Linda Adrichem) Nederland in het EU Kids Online project. Inmiddels is het SCP ook betrokken bij het vervolgpriject EU Kids online II.

EU Kids online brengt onderzoek uit 21 Europese landen met meer dan 400 afzonderlijke projecten in kaart en maakt het via een toegankelijke database (www.eukidsonline.net) doorzoekbaar. Veel onderzoek is gericht op bezit en gebruik van het internet van jongeren, zowel thuis als op school. Hoewel over de kansen en risico's van internetgebruik minder bekend is, zijn er toch voldoende aanknopingspunten om deze in vergelijkend perspectief te beschrijven en om met aanbevelingen te komen over hoe positief gebruik

gestimuleerd kan worden en de risico's ingeperkt. In dit rapport worden de belangrijkste resultaten van EU Kids online vanuit het perspectief van Nederland samengevat.

Prof. dr. P. Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Europees onderzoek naar jongeren en internet

In Nederland wordt het gebruik van internet en nieuwe online technologieën net als in andere (Europese) landen steeds meer een vast onderdeel van het dagelijks leven. Nederland behoort met de Scandinavische landen tot de top van Europa als het om de internettoegang en online participatie gaat. In alle landen lopen de jongeren voorop bij de verspreiding en het gebruik van internet. In Europa gebruikt driekwart van de 6-18-jarigen internet en in Nederland ligt dat percentage zelfs op 93.

Deze brede verspreiding onder jongeren roept gemengde gevoelens op. Aan de ene kant worden jongeren (wellicht enigszins voorbarig) geprezen als jonge pioniers in een nieuwe virtuele wereld en kenners van het online sociale leven. Bovendien wordt verondersteld dat het gebruik van online technologieën bijdraagt aan het stimuleren tot bijvoorbeeld betere onderwijsprestaties, grotere maatschappelijke participatie en meer sociale betrokkenheid. Aan de andere kant bestaat in brede kring de vrees dat kinderen kwetsbaar zijn voor de nieuwe gevaren in de online omgeving. Veel jongeren worden slachtoffer van cyberpesten en een kleinere groep ook van cyberlokkers, al zijn de consequenties in dat geval wel groter. Verder staan ze op internet bloot aan pornografische en gewelddadige beelden en andere door opvoeders als ongewenst beschouwde informatie. Mede gedreven door milde vormen van morele paniek vragen ouders, leraren en de overheid zich af of, en zo ja, hoe en in hoeverre zij moeten interveniëren in het internetgebruik van kinderen.

Het gebruik van nieuwe media door kinderen stelt onderzoekers, beleidsmakers en opvoeders voor nieuwe vragen. Onderzoekers vragen zich af wat zich in de virtuele leefwereld van de jongeren afspeelt en met welke gevolgen. Beleidsmakers willen weten hoe ze op een verantwoorde manier kunnen bijdragen aan het beschermen van jongeren in een online wereld en hoe ze positieve ontwikkelingsmogelijkheden kunnen stimuleren. Daarbij kunnen ze in meerdere of mindere mate gebruikmaken van de inzichten die onderzoekers aanleveren. Een dergelijke *evidence-based* benadering draagt bij aan het zorgvuldig sturen tussen de extremen van streng toezicht en blind vertrouwen. Ook opvoeders vragen zich af waar de juiste verhouding ligt tussen restrictie en tolerantie.

Nationale overheden, *non-governmental organizations* (ngo's) en ook het *Safer Internet Plus programme* van de Europese Commissie (EC) besteden aandacht aan de bescherming en ondersteuning van jongeren bij hun internetgebruik. Op Europees niveau moet rekening worden gehouden met grote verschillen in toegang en gebruik van internet in de verschillende landen. Zoals gezegd behoort Nederland met 93% internetgebruikers onder de 6-18-jarigen tot de koplopers in Europa. In Italië gebruikt minder dan de helft van deze leeftijdsgroep internet en in Griekenland en Cyprus is het precies de helft (Eurobarometer 2008). Bovendien zijn er grote sociale, economische, politieke en culturele verschillen tussen die landen. Deze factoren zijn alle van invloed op de verspreiding van internet en de manier waarop het gebruik vorm krijgt. Voor beleid is een goed inzicht nodig in de verspreiding en het gebruik van nieuwe informatie en communicatietechnologie onder jongeren alsmede in de uiteenlopende nationale

contexten en hoe die van invloed zijn op het internetgebruik. Een comparatieve lens is belangrijk om te begrijpen hoe verschillende contexten van Europese landen van invloed zijn op het internetgebruik van jongeren.

In de afgelopen tien jaar is er veel empirisch onderzoek verricht naar het ict-gebruik van jongeren. Vanuit verschillende disciplines is daaraan bijgedragen, er zijn verschillende methoden gebruikt en de resultaten zijn in vele talen en in een grote verscheidenheid aan (wetenschappelijke) tijdschriften gepubliceerd. Alleen al door deze diversiteit is het voor beleidsmakers niet eenvoudig om gebruik te maken van de inzichten die wetenschappelijk onderzoek heeft opgeleverd. Toch zijn beleidsmakers, en ook welzijnswerkers en docenten, afhankelijk van dit onderzoek om te begrijpen wat de kansen en gevaren van internetgebruik voor kinderen zijn. Het onderzoek kan antwoorden geven op vragen als: Welke kinderen lopen het meeste risico? Op wie kan advies over het verbeteren van de online veiligheid het best gericht worden? Welke nieuwe trends dienen zich aan?

EU kids online

Om zicht te krijgen op het beschikbare onderzoek naar het gebruik van internet en nieuwe online technologieën van jongeren tot en met 18 jaar is in 2006 gestart met het driejarig project EU kids online. Het betreft een thematisch netwerk dat gesubsidieerd is door het Safer Internet plus Programme (DG Information Society and Media) van de Europese Commissie en wordt gecoördineerd door de London School of Economics and Political Science (LSE) in de personen van Sonia Livingstone en Leslie Haddon. In het project zijn resultaten van empirisch onderzoek uit 21 Europese landen bij elkaar gebracht, toegankelijk gemaakt en in onderlinge samenhang geanalyseerd.¹ Het project had onder meer tot doel na te gaan in hoeverre de online activiteiten van jongeren in Europese landen op elkaar lijken, en waar en waarom landen van elkaar verschillen. Landenvergelijkend onderzoek is essentieel om na te gaan welke factoren op macroniveau van invloed zijn op de online activiteiten van jongeren en de kansen en risico's die zich daarbij voordoen. Landen verschillen immers aanzienlijk in onder meer familiestructuren, onderwijsorganisatie, houding ten aanzien van technologie en normen- en waardepatronen. In alle landen is kinderbescherming een belangrijke waarde, maar in de praktijk blijken per land toch om redenen van godsdienstige overtuiging, marktwerking of mediageschiedenis eigen prioriteiten gesteld te worden.

Nationale studies lopen het risico van twee misvattingen, namelijk aannemen dat het eigen land uniek is, terwijl dat niet het geval is, of aannemen dat het eigen land net als alle andere landen is en dat hoeft ook niet het geval te zijn. De vraag voor onderzoekers en beleidsmakers is in hoeverre onderzoeksbevindingen uit andere landen van toepassing zijn op hun eigen land.

Naar aanleiding van dit vergelijkend onderzoek heeft EU kids online tevens in kaart gebracht welke witte plekken er nog zijn in het Europese onderzoek en voorstellen ontwikkeld voor een nieuwe onderzoeksagenda. Verder zijn op basis van het landenvergelijkend onderzoek beleidsaanbevelingen geformuleerd.

Opnieuw gefinancierd door het EC Safer Internet Programme is in 2009 een tweejarig vervolgproject gestart EU kids online II. Hierin worden nieuwe gegevens verzameld en geanalyseerd over de online risico's van 9-16-jarigen.

In het kader van EU kids online zijn zeven deelprojecten (work packages (WP)) uitgevoerd:

- *Beschikbaarheid van data* (wp1): identificeren en evalueren welke gegevens beschikbaar zijn over het gebruik van internet en online technologieën van kinderen en beschrijven welke witte plekken er in het feitenmateriaal zitten (Starksrud et al. 2007).
- *Onderzoekscontexten* (wp2): in kaart brengen welke nationale en institutionele contexten van belang zijn voor de uitvoering van onderzoek en voor het opstellen van toekomstige onderzoeksagenda's (Stald en Haddon 2008).
- *Landenvergelijkend onderzoek* (wp3): bevindingen uit Europese landen met elkaar vergelijken, in context plaatsen en beschrijven welke overeenkomsten en verschillen er zijn in het internetgebruik en in kaart brengen welke kansen, risico's en veiligheidsvraagstukken hierbij een rol spelen (Hasebrink et al. 2009).
- *Methodologie voor goed onderzoek* (wp4): opstellen van een *best practice guide* voor landenvergelijkend onderzoek naar internetgebruik van jongeren (Lobe et al. 2007, 2008).
- *Onderzoeks- en beleidsaanbevelingen* (wp5): formuleren van prioriteiten voor een nieuwe onderzoeksagenda en opstellen van *evidence-based* beleidsaanbevelingen voor bewustmaking, mediawijsheid en andere acties ter bevordering van een veiliger gebruik van het internet (De Haan en Livingstone 2009).
- *Verspreiding van de bevindingen* (wp6): verspreiden van onderzoeksbevindingen, *best practice guide*, aanbevelingen en alle andere output van het project onder beleidsmakers, onderzoekers en een breder geïnteresseerd publiek.
- *Management van het netwerk* (wp7): organiseren van bijeenkomsten en coördineren van activiteiten van onderzoekers in 21 Europese landen.

In dit rapport worden de belangrijkste bevindingen samengevat met Nederland als referentieland. Tenzij anders wordt vermeld, zijn deze bevindingen afkomstig uit de volgende EU Kids online rapporten: Starksrud et al. (2007), Hasebrink et al. (2009), De Haan en Livingstone (2009) en Livingstone en Haddon (2009). De rapporten zijn integraal in het Engels te downloaden van www.eukidsonline.net.

De beschikbare gegevens

In het kader van het EU kids online project is in kaart gebracht welk onderzoek is uitgevoerd, wat de belangrijkste bevindingen van dit onderzoek zijn en welke trends en witte vlekken op basis van deze inventarisatie aan het licht komen. Om dit te bereiken is een publiek toegankelijke en volledig doorzoekbare database opgebouwd met alle empirische studies die aan een minimale kwaliteitsdrempel voldoen. Soms ontbrak belangrijke informatie over steekproeven en tijdstip en methode van uitvoeren van het onderzoek. Deze onderzoeken zijn niet in de *data repository* opgenomen. Door de betrokkenheid van onderzoekers uit 21 landen is het mogelijk geweest om kerninformatie

over onder meer dataverzameling en resultaten in het Engels te vertalen en langs een gedeelde kwaliteitsmeetlat te leggen. Ondanks de selectie blijft een groot aantal studies nog steeds geschikt voor onderlinge vergelijking.

De *data repository* bevat kenmerken van meer dan 400 studies, waarvan er 355 uitgevoerd zijn binnen een afzonderlijk land. De andere betroffen al een vergelijking tussen verschillende landen. Ook is gebruikgemaakt van gegevens uit Europese enquêtes, zoals de Eurobarometer. Ieder onderzoek is gecodeerd naar land, onderwerp, leeftijd van de onderzochte kinderen, methode, steekproef enzovoort. De *data repository* is online te raadplegen via www.eukidsonline.net. Hier staan details over de kwaliteitscriteria en het codeerschema. Indien beschikbaar worden referenties en links naar originele bronnen getoond.

Hoewel de omvang en de kwaliteit van het onderzoek in verschillende landen aanzienlijk uiteenlopen, zijn er gegevens over het gebruik van internet en online technologieën beschikbaar in alle 21 landen. Het aantal onderzoeken in de *data repository* blijft groeien en wordt ook in het vervolgproject verder aangevuld.

Nederland bekleedt met negentien onderzoeken in de database een positie in de middenmoot. De meeste onderzoeken komen uit Duitsland (84), het Verenigd Koninkrijk (66) en Denemarken (40) en de minste uit Cyprus (vijf), Bulgarije (negen), IJsland (dertien), Polen (veertien), Slovenië (veertien) en Ierland (veertien). In een derde van de landen, in het bijzonder de late toetreders tot de EU, bestaat een bescheiden onderzoekstraditie. Informatie uit landen met weinig onderzoek is in belangrijke mate afkomstig uit grootschalig onderzoek waaraan alle EU-lidstaten hebben meegewerkt, zoals de Eurobarometer.

Het meeste onderzoek richt zich direct op jongeren, vaker op tieners dan op jongere kinderen (onderzoek is vooral schaars naar kinderen onder de 9 jaar, mede omdat zij moeite hebben met het zelfstandig invullen van vragenlijsten). Ander onderzoek richt zich op ouders en leraren.

Naar academische discipline is het meeste onderzoek uitgevoerd door vakgroepen op het gebied van onderwijskunde, informatica en psychologie, al zijn de verschillen tussen landen hier zo groot dat er nauwelijks een eenduidig beeld te schetsen valt. Heel weinig onderzoek is als multidisciplinair te kenschetsen, terwijl de veelzijdigheid van het studieterrein hier wel om vraagt.

Het meeste onderzoek, met name het niet-academische onderzoek, is kwantitatief van opzet en beschrijvend in de verslaglegging. Vooral het onderzoek onder tieners is uitgevoerd met kwantitatieve methoden, terwijl jongere kinderen vaker bestudeerd zijn met kwalitatieve middelen. Dit bemoeilijkt het vergelijken tussen diverse leeftijdsgroepen van de mate waarin bepaalde online praktijken voorkomen. Voor tieners onderling is dit wel mogelijk, maar voor deze groep is juist weer weinig kwalitatief onderzoek voorhanden, zodat er minder over hun beleving gezegd kan worden. Een gedetailleerde beschrijving van de ervaringen van jongeren met internet is door de geringe hoeveelheid kwalitatief onderzoek slechts beperkt mogelijk. In het geïnventariseerde onderzoek is betrekkelijk weinig naar de contexten van de online activiteiten gevraagd. De dataverzameling van niet-academisch onderzoek wordt meestal uitbesteed aan markt bureaus. De steekproeftrekking en uitvoering van dit onderzoek zijn meestal van goede kwaliteit,

maar in het verslag ligt de nadruk op beschrijving en ontbreekt vaak een verdiepende analyse.

Bij het Europese onderzoek naar internetgebruik van jongeren kan nog een aantal kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats is de toegankelijkheid van het onderzoek beperkt. Het meeste onderzoek is via internet beschikbaar, maar wel vaak in de taal van het land waar de studie is uitgevoerd. Bovendien gaat het dan vooral om de onderzoeksresultaten en niet om de data. Ten tweede zijn over weinig onderzoeken artikelen in *peer-reviewed* academische tijdschriften verschenen. In hoeverre andere studies een proces van onafhankelijke kwaliteitscontrole hebben ondergaan valt moeilijk vast te stellen.

De inventarisatie van het Europese onderzoek laat zien dat er veel meer onderzoek is gedaan naar toegang, gebruik (activiteiten) en online interesses dan naar digitale vaardigheden en zoekstrategieën, frustraties en andere emotionele gevolgen, leren en andere onderwerpen. Over het algemeen is er ook veel onderzoek naar de risico's van internetgebruik onder jongeren. De focus op risico's impliceert echter ook dat er relatief weinig internationaal vergelijkbaar onderzoek naar het benutten van de kansen is gedaan. In de meeste landen ontbreekt ook onderzoek naar de rol van de ouders in het internetgebruik van hun kinderen. Dit is wel onderzocht in landen waar relatief veel onderzoek wordt uitgevoerd, inclusief Nederland. Door deze concentratie van onderzoek is een vergelijking tussen alle landen lastig.

Noot

- 1 Oostenrijk, België, Bulgarije, Cyprus, Tsjechië, Denemarken, Estland, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, IJsland, Ierland, Italië, Nederland, Noorwegen, Polen, Portugal, Slovenië, Spanje, Zweden, Verenigd Koninkrijk.

2 Theoretisch raamwerk

Kansen en risico's

Bij het analyseren van het beschikbare onderzoek is een onderscheid gemaakt tussen kansen en risico's van internetgebruik. Dit onderscheid staat centraal, aangezien beleidsmakers graag het benutten van online kansen willen stimuleren en risico's, of in ieder geval de negatieve gevolgen van risico's, willen verkleinen. Een precieze definitie van wat een kans is en wat een risico is moeilijk te geven. Zelfs een afbakening van kansen en risico's is lastig, aangezien kinderen en ouders/volwassenen online activiteiten soms verschillend classificeren. Zo zien tieners pornografische beelden mogelijk als een kans, terwijl ouders deze kennismaking van hun kinderen eerder als een risico zullen bestempelen. Illegaal downloaden van muziek en film is een kans voor jongeren en voor de muziek- en filmindustrie een risico. Verder geven volwassenen soms verschillende interpretaties aan hetzelfde materiaal, waarbij er systematisch verschillen tussen culturen bestaan. Niet ieder risico hoeft vermeden te worden en het is voor het bevorderen van de online weerbaarheid van kinderen zelfs goed dat ze die risico's ervaren en leren ermee om te gaan. Ondanks deze onduidelijkheid over wat kansen en risico's zijn, is er toch in brede kring overeenstemming over de verdeling zoals weergegeven in tabel 2.1.

Tabel 2.1

Online kansen en risico's

online kansen	online risico's
toegang tot wereldwijde informatie	pedofielen en vreemden
hulpbron voor onderwijs	extreem of seksueel geweld
sociale netwerken voor oude/nieuwe vrienden	andere schadelijke content
betrokkenheid bij gemeenschappen	racistisch materiaal
vermaak, games en fun	advertenties en commerciële verleiding
user-generated content, creatie	bevooroordeelde en onjuiste informatie (advies, gezondheid)
maatschappelijke of politieke participatie	uitbating van persoonlijke informatie
expressie van identiteit	cyberpesten, stalking, intimidatie
technologische expertise en geletterdheid	gokken, financiële zwendel
carrièreperspectief en werkgelegenheid	zelfbeschadiging (zelfmoord, anorexia, enzovoort)
persoonlijk/gezondheid/seksueel advies	misbruik van privacy
interesse groepen en forums voor fans	illegale activiteiten (hacken)
gedeelde ervaringen met anderen op afgelegen locaties	

Bron: Hasebrink et al. (2009)

Om in de grote diversiteit van verschillende kansen en risico's enige ordening aan te brengen is een onderscheid gemaakt in drie vormen van online communicatie en vier domeinen.

De drie communicatievormen kunnen in het Engels samengevat worden met drie C's: *content*, *contact* en *conduct*. Om de drie C's intact te houden laten we deze termen hier onvertaald.

- *Content (kind als ontvanger)* gaat over het kind in de rol van ontvanger van massamedia-informatie (zowel tekst, beeld als geluid).
- *Contact (kind als participant)* heeft betrekking op de sociale contacten in online communicatie of op sociale netwerksites.
- *Conduct (kind als actor)* betreft het zelf produceren van tekst, beeld of geluids-informatie en deze uploaden op internet.

Om tot een clustering van online activiteiten te komen zijn bij de kansen de volgende vier domeinen onderscheiden: onderwijs en leren, participatie en maatschappelijke betrokkenheid, creativiteit en identiteit en sociale verbinding.

De classificatie van kansen in tabel 2.2 geeft voor iedere combinatie van communicatievorm en domein een nadere aanduiding van de inhoud.

Tabel 2.2

Classificatie van online kansen, naar rol van het kind en domein

rol van het kind	domein			
	onderwijs, leren en digitale geletterdheid	participatie en maatschappelijke betrokkenheid	creativiteit en zelfexpressie	identiteit en sociale verbinding
content kind als ontvanger	gebruik van educatieve hulpbronnen (incl. edutainment)	gebruik van maatschappelijke informatie	gebruik van bijvoorbeeld cultuurwebsites	advies (persoonlijk/gezondheid/seksueel enzovoort)
contact kind als participant	contact met anderen met gedeelde interesses	uitwisseling tussen belangengroepen	sociale interactie rond creatieve processen	sociale netwerken, ervaringen delen met anderen
conduct kind als actor	samenwerkingsprojecten bij het leren	actieve vormen van maatschappelijke betrokkenheid	eigenproducten uploaden (user-generated content)	expressie van identiteit

Bron: Hasebrink et al. (2009)

Tabel 2.3 geeft een classificatie van risico's voor iedere combinatie van communicatievorm en domein en voor iedere cel een nadere aanduiding van de inhoud.

Tabel 2.3

Classificatie van online risico's, naar rol van het kind en domein.

rol van het kind	domein			
	commercie	agressie	seks	waarden
content kind als ontvanger	reclame, spam	gewelddadige beelden/hatelijke informatie	pornografische beelden	racistische informatie, onjuiste info en advies (bijv. over drugs)
contact kind als participant	tracking/oogsten persoonlijke info	cyberpesten, intimidatie, stalking	vreemden ontmoeten	zelfbeschadiging, onwelkome overredingskracht
conduct kind als actor	gokken/hacken/ illegaal downloaden	anderen pesten of intimideren	uploaden van pornografisch materiaal	advies geven over bijvoorbeeld zelfmoord of pro-anorexia

Bron: Hasebrink et al. (2009)

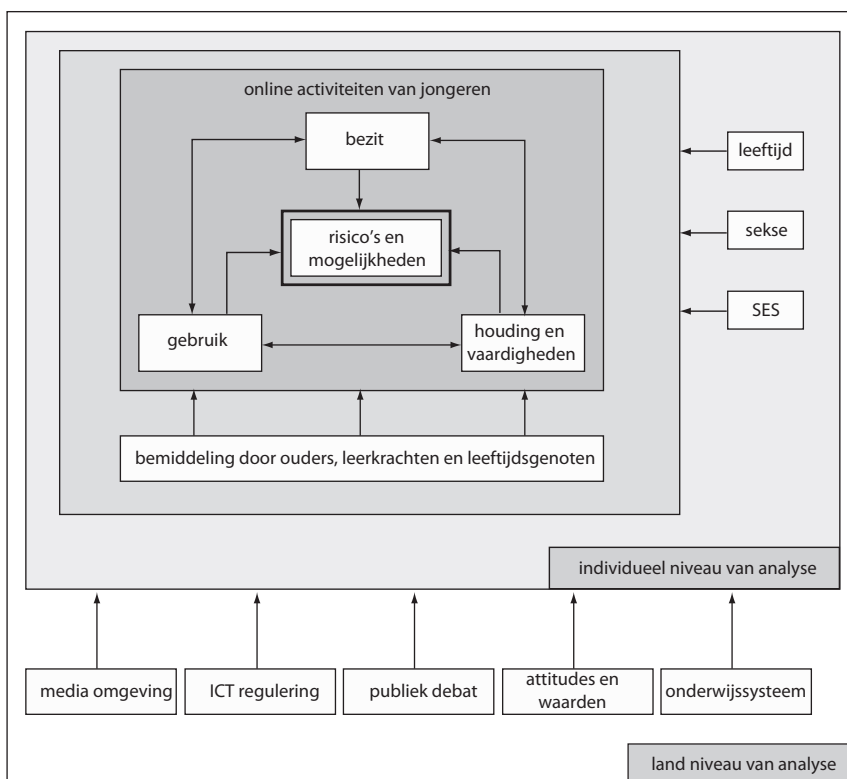
Kansen en risico's van online activiteiten vormen de kern van een conceptueel schema dat gedurende het EU kids online project is gebruikt voor de heranalyse van bestaande gegevens (figuur 2.1). Volgens dit schema worden kansen en risico's beïnvloed door internettoegang, internetgebruik, houding en digitale vaardigheden. Aangenomen is dat deze kenmerken elkaar wederzijds versterken. De online activiteiten worden verder beïnvloed door kenmerken op individueel niveau (sociaaldemografische factoren) en op het niveau van landen (macrokenmerken).

Of jongeren aan online activiteiten deelnemen en aan welke is mede afhankelijk van het bezit van een computer en toegang tot internet, van het gebruik en van de houding en vaardigheden. Deze aspecten vertonen overeenkomst met de vier aspecten van ict-toegang die in eerdere SCP-publicaties zijn onderscheiden: motivatie, bezit, vaardigheden en gebruik (De Haan en Huysmans 2002). Eigenlijk zijn het noodzakelijke condities voor deelname aan online activiteiten.

Bij houding (deels overlappend met motivatie) gaat het om de wil om van ict gebruik te maken en de afwezigheid van angst voor nieuwe technologie. De set van mentale barrières om tot aanschaf van apparatuur en het gebruik ervan over te gaan, is wel aangeduid met het begrip 'psychische toegankelijkheid' (Van Dijk 2001: 10). Een gunstig oordeel over technologie bepaalt mede of iemand een computer (of mobiele telefoon of andere technologie) gaat kopen of gebruiken of juist niet. De houding ten aanzien van ict beïnvloedt mede een gevoel van meetellen in een van digitale media doordrongen

samenleving of het gevoel een buitenstaander te zijn. Voor jongeren spelen dergelijke negatieve emoties nauwelijks een rol. Vrijwel alle tieners in Nederland zijn vertrouwd met internet en mobiele telefonie en vinden het eerder gewoon dan beangstigend. De vaardigheden om met de technologie om te gaan ofwel digitale vaardigheden bepalen ook welke online mogelijkheden iemand kan benutten en welke risico's hij of zij kan vermijden. Binnen deze digitale vaardigheden kan een onderscheid worden gemaakt tussen instrumentele, informatie- en strategische vaardigheden (Duimel en De Haan 2009). Instrumentele vaardigheden hebben betrekking op het hanteren van computerprogramma's, informatievaardigheden op het omgaan met informatie en strategische vaardigheden op de voordelen die iemand aan zijn internetgebruik kan ontleen. Een derde toegangsvoorwaarde is bezit: de beschikbaarheid (en de snelheid) van een pc met internetaansluiting thuis of op een andere plaats waar men vaak komt, bijvoorbeeld op school of bij vrienden thuis. Deze locaties verschillen in het gemak en de mate waarin jongeren internettoegang hebben en de mate waarin ouders of onderwijzers toezicht op het internetgebruik houden of het reguleren.

Figuur 2.1
 Overzicht van de structuur van het onderzoeksveld

Bron: Hasebrink et al. (2009)

De laatste toegangsvoorwaarde is het daadwerkelijke gebruik van internet en andere technologieën en de daarbij behorende kansen en risico's. Bij dit gebruik gaat het in de eerste plaats over de duur of de frequentie van het gebruik (intensiteit), ten tweede over het gebruik van uiteenlopende applicaties (diversiteit) en ten slotte over de moeilijkheid van de bediening van apparatuur en toepassingen (complexiteit). Hoe langer jongeren online zijn en hoe meer ze bepaalde diensten als *social networking sites* gebruiken des te meer positieve en negatieve ervaringen ze zullen opdoen. Gegeven de voorkeuren voor meer of minder risicovolle online activiteiten kunnen factoren als het niveau van digitale vaardigheden, of breder genomen de mediawijsheid, de risico's vergroten of verkleinen.

Toegang en gebruik van online technologieën door kinderen en jonge mensen vindt plaats in een bredere context van huiselijke omstandigheden en familierelaties, van school en onderwijzers en natuurlijk van leeftijdgenoten. Deze gebruikscontexten hebben een uiteenlopende invloed op het internetgebruik van jongeren. Buiten deze contexten van directe sociale interactie zijn in de verschillende landen mogelijk allerlei andere culturele, politieke en economische factoren van invloed op het internetgebruik. Deze factoren hoeven niet alleen van invloed te zijn op het internetgebruik in het algemeen maar ook op de risico's die in het bijzonder jongeren tegenkomen. De perceptie van die risico's kan zelfs verschillen tussen landen: wat in Nederland gewoon is, zou in een ander land als een probleem gezien kunnen worden en vice versa. Om de potentieel grote hoeveelheid factoren enigszins overzichtelijk in kaart te brengen is binnen het EU kids online project een classificatie gemaakt van afhankelijke, mediërende en contextuele factoren (figuur 2.1).

Centrale afhankelijke variabelen in het project zijn de kansen en risico's van internetgebruik door jongeren. Aangezien deze kansen en risico's sterk samenhangen met het bezit van technologie, het gebruik, de houding ten opzichte van technologie en de digitale vaardigheden, zijn deze aspecten ook als afhankelijke variabelen onderzocht. Naar digitale vaardigheden in het bijzonder wordt ook gekeken als een intermediërende variabele, aangezien deze van invloed zijn op de kansen en risico's en beïnvloed worden door sociaaldemografische factoren.

Verwacht wordt dat online activiteiten en de daarbij behorende kansen en risico's afhankelijk zijn van het geslacht, de leeftijd en de sociaaleconomische status (SES) van het huishouden. Deze sociaaldemografische factoren vormen de belangrijkste onafhankelijke variabelen bij de heranalyse van bestaande data en bij het in kaart brengen van onderzoeksuitkomsten in de betrokken landen.

Mediërende variabelen betreffen de activiteiten van anderen: ouders, leraren en leeftijdgenoten (peers). Ouders kunnen onder meer door regels te stellen, filters te installeren of het gesprek aan te gaan het internetgebruik van hun kinderen beïnvloeden. Ook onderwijzers en leeftijdgenoten hebben ieder op eigen wijze invloed op dit gebruik. Deze mediërende processen kunnen op hun beurt weer beïnvloed worden door het internetgebruik van ouders, leraren en vrienden en hun digitale vaardigheden. Ten slotte zijn contextuele factoren van invloed op de online activiteiten van jongeren. Deze factoren zijn overwegend kenmerken die verschillen tussen landen. Bij deze macro-

factoren is een onderscheid gemaakt tussen a) de mediaomgeving, b) ict-regulering, c) het publieke debat (of de afwezigheid ervan) over het internetgebruik van kinderen en mogelijke problemen die zich hierbij kunnen voordoen, d) normen, waarden en attitudes ten aanzien van opvoeding, kindertijd en technologie en e) het onderwijssysteem. De onderscheiden factoren zijn samengevat in figuur 2.1. Dit schema vormt een heuristisch hulpmiddel om verbanden uit de onderzoeksliteratuur systematisch te ordenen en om de belangrijkste variabelen en de mogelijke relaties ertussen te beschrijven.

3 Verschillen in internetgebruik tussen landen

In Europa bestaan tussen landen grote, maar slinkende verschillen in de internetverspreiding. Gegevens van de Eurobarometer (tabel 3.1) tonen aan dat Nederland samen met Scandinavische landen tot de koplopers van Europa behoort als het gaat om de toegang tot internet in huis en om de aanwezigheid van een breedbandaansluiting. Van de Nederlanders had 86% in 2008 internet en 74% een breedbandaansluiting (Eurostat 2009).¹ Bulgarije, Griekenland en Roemenië zijn op dit terrein de hekkensluiters van Europa.

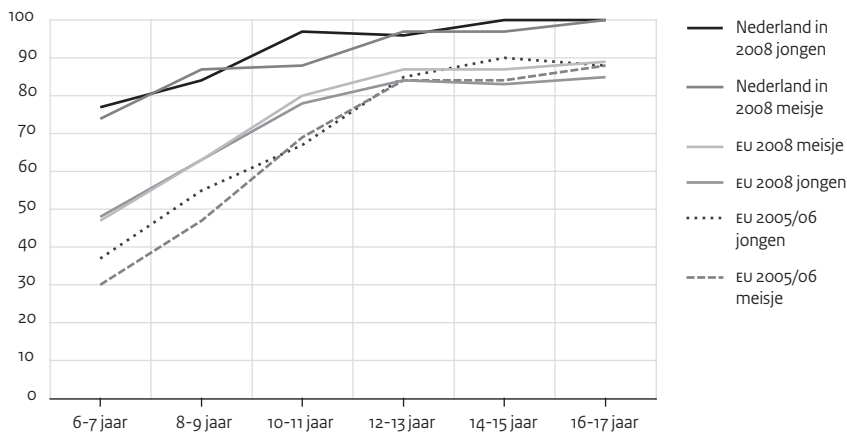
Verschillen in internet(breedband)toegang weerspiegelen de verhoudingen in het pc-bezit. In alle Europese landen heeft een groter aandeel van de bevolking een pc dan een internetaansluiting. Niet alle pc-bezitters maken er (bijna) dagelijks gebruik van. Bijna één op de drie Europeanen met een pc doet dat niet of zelden. Bij het gebruik liggen de verhoudingen tussen landen net iets anders. Eenmaal in het bezit van een computer maken Italianen, en ook Nederlanders en inwoners van Scandinavische landen relatief veel gebruik van de pc.

Tussen 2005 en 2008 is het internetgebruik van jongeren tussen de 6 en 18 jaar in Europa verder toegenomen. In 2008 had gemiddeld 75% van de 6-17-jarigen in Europa (EU27) het internet gebruikt. In 2005 was dat nog gemiddeld 70%. In deze periode bleef het internetgebruik van Nederlandse 6-17-jarigen nagenoeg constant (92% in 2005 en 93% in 2008). Dit gebruik is niet beperkt tot de eigen pc in huis maar kan ook betrekking hebben op het gebruik op andere locaties. De toename in het gebruik komt vooral voor rekening van 6-10-jarigen en voor kinderen uit landen met een relatief lage internetverspreiding.

In 2005 gebruikten al veel tieners internet, waardoor een plafondeffect is opgetreden. Tussen 2005 en 2008 is hun gebruik nauwelijks toegenomen. De meest opvallende groei was bij de jonge kinderen te vinden. In 2008 was in de EU inmiddels 60% van de 6-10-jarigen online (in Nederland 83%). Het internetgebruik neemt met ieder jaar dat een kind ouder is toe, en bereikt op een leeftijd van ongeveer 10 of 11 jaar een plateau. In 2005 lag het begin van dit plateau nog op 12 of 13 jaar (zie figuur 3.1). In Europa betekent het bereiken van dit plateau nog niet dat alle jongeren online zijn, een situatie die in Nederland in 2008 voor heel veel 12-17-jarigen wel gold. Steeds meer kinderen beginnen op zeer jonge leeftijd met internetgebruik. De leeftijd waarop vrijwel alle kinderen online zijn, komt daardoor ook steeds lager te liggen.

Figuur 3.1

Internetgebruik, naar leeftijd en sekse, 2005/06 en 2008 (EU 25 en Nederland, in procenten)

Bron: Eurobarometer (2005/6 en 2008)

De toegang tot internet in eigen huis is sinds 2005 dominant geworden. In dat jaar bood de computer op school nog aan evenveel kinderen toegang tot internet als de computer thuis. Drie jaar later was het waarschijnlijker dat een kind (6-17 jaar) in Europa vanuit huis online ging (65%) dan vanuit school (57%) of vanuit een andere plaats. Groei van het internetgebruik door kinderen is er vooral in landen in Centraal- en Oost-Europa die recent tot de EU zijn toegetreden. Desondanks blijven verschillen tussen landen bestaan, al zullen die in de loop van de tijd ook kleiner worden. In landen met een hoge internetverspreiding (Denemarken, Estland, Nederland, IJsland, Verenigd Koninkrijk en Zweden) zijn kinderen over het algemeen jonger als zij voor het eerst kennismaken met internet dan in landen met een relatief lage internetverspreiding (Cyprus, Griekenland, Italië, Portugal en Spanje). In koploperlanden was in 2008 al driekwart van de 6-7-jarigen online, tegen een derde in achterblijvende landen.

Verspreid over Europa bestaat genoeg empirisch onderzoek om te concluderen dat kinderen het internet gebruiken voor het onderwijs, voor vermaak (o.a. games), voor het zoeken van informatie en voor het onderhouden van sociale netwerken. Andere mogelijkheden zoals het produceren van user-generated of maatschappelijke participatie (civic participation) zijn minder vaak onderzocht en komen naar het zich laat aanzien ook minder vaak voor.²

Tabel 3.1

Bevolkingsomvang, internetverspreiding, internetgebruik door jongeren en ouders, naar land
(in aantallen en in procenten)

land	bevolking ^a (in mln)	internet ^b (breed-band) ^c verspreiding
EU 27	489,1	60,7 (31,6)
Oostenrijk (AT)	8,2	68,3 (32,8)
België (BE)	10,4	67,3 (48,1)
Bulgarije (BG)	7,3	32,6 (10,0)
Cyprus (CY)	0,8	41,0 (12,6)
Tsjechië (CZ)	10,2	48,8 (16,5)
Denemarken (DK)	5,5	80,4 (63,2)
Estland (EE)	1,3	65,4 (36,8)
Finland (FI)	5,2	83,0 (53,3)
Frankrijk (FR)	62,2	64,6 (30,3)
Duitsland (DE)	82,4	67,0 (33,5)
Griekenland (EL)	10,7	46,0 (3,90)
Hongarije (HU)	10,0	52,5 (21,8)
Ierland (IE)	4,2	58,0 (13,9)
Italië (IT)	58,1	48,6 (16,4)
Letland (LV)	2,2	59,0 (22,3)
Litouwen (LT)	3,6	59,0 (19,6)
Luxemburg (LU)	0,5	74,9 (44,1)
Malta (MT)	0,4	23,5 (40,8)
Nederland (NL)	16,6	82,9 (65,6)
Polen (PL)	38,5	52,0 (21,6)
Portugal (PT)	10,7	39,8 (23,8)
Roemenië (RO)	22,2	33,4 (n.v.t.)
Slowakije (SK)	5,5	49,6 (11,6)
Slovenië (SI)	2,0	64,8 (33,5)
Spanje (ES)	40,5	66,8 (29,3)
Zweden (SE)	9,0	80,7 (50,8)
Verenigd Koninkrijk (UK)	60,9	70,9 (44,1)
andere landen		
IJsland (IS)	0,3	90 (72,2)
Noorwegen (NO)	4,6	86 (57,3)

a Bron: www.census.gov. Internet statistics (gedateerd 31 december 2008). Geraadpleegd 6 maart 2008 via <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm#eu>

b European Union Internet Statistics (gedateerd 31 december 2008). Gegevens over gebruik komen van Nielsen//NetRatings, ITU, GfK, local nics enzovoort. Geraadpleegd 6 maart 2008 via <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm#eu>

c Eurostat, januari 2007.

d EU 27 gegevens (van ouders van 6-17-jarigen) komen van de Eurobarometer (2008).

VERSCHILLEN IN INTERNETGEBRUIK TUSSEN LANDEN

land	internetgebruik door kind, naar leeftijd, ^d 2008 (2005) ^e				internetgebruik door ouders, 2008 ^f (2005)
	allen (6-17)	6-10	11-14	15-17	
EU 27	75 (70)	60	84	86	84 (66)
Oostenrijk (AT)	77 (66)	49	90	93	87 (76)
België (BE)	71 (84)	58	75	80	92 (80)
Bulgarije (BG)	81 (41)	64	89	93	84 (34)
Cyprus (CY)	50 (44)	28	57	64	57 (35)
Tsjechië (CZ)	84 (78)	58	94	97	91 (73)
Denemarken (DK)	93 (95)	83	98	99	98 (96)
Estland (EE)	93 (90)	85	97	96	92 (83)
Finland (FI)	94 (89)	87	98	100	98 (96)
Frankrijk (FR)	76 (78)	53	86	91	85 (67)
Duitsland (DE)	75 (65)	56	88	94	89 (75)
Griekenland (EL)	50 (39)	25	59	79	54 (24)
Hongarije (HU)	88 (65)	68	95	95	80 (41)
Ierland (IE)	81 (61)	61	94	96	89 (60)
Italië (IT)	45 (52)	34	48	54	82 (62)
Letland (LV)	83 (73)	59	92	99	87 (54)
Litouwen (LT)	86 (70)	69	94	96	83 (45)
Luxemburg (LU)	75 (88)	47	89	93	92 (87)
Malta (MT)	88 (68)	71	93	97	63 (41)
Nederland (NL)	93 (92)	83	96	100	97 (97)
Polen (PL)	89 (62)	72	97	98	82 (44)
Portugal (PT)	68 (54)	54	81	75	65 (37)
Roemenië (RO)	70 (42)	57	72	82	58 (35)
Slowakije (SK)	78 (68)	55	87	86	76 (59)
Slovenië (SI)	88 (81)	73	95	96	84 (74)
Spanje (ES)	70 (52)	52	86	79	72 (50)
Zweden (SE)	91 (86)	77	97	100	97 (98)
Verenigd Koninkrijk (UK)	91 (90)	87	94	95	92 (72)
andere landen					
IJsland (IS)	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
Noorwegen (NO)	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.

e EU25 data (van toezichhouders van 6-17-jarigen), Eurobarometer 64.4 – Special No. 250: Safer Internet (2005/6).

f EU27 gegevens van Eurobarometer (2008) (EU25 data van 2005 komen uit de Eurobarometer 64.4).

Bron: Livingstone en Haddon (2009: 5)

Verschillen tussen sociaaldemografische groepen

In Europese landen zijn er nog steeds verschillen in internetgebruik tussen sociaal-economische groepen. Deze sociale ongelijkheid bestaat in vrijwel alle landen, waarbij kinderen in beter gesitueerde huishoudens een groter kans op internettoegang hebben dan kinderen uit lagere milieus. In 2008 zei 76% van de hoogopgeleide ouders dat hun kind het internet gebruikte, terwijl 61% van de laagopgeleide ouders dat over hun kind zei.

Verschillen in internettoegang en -gebruik en tussen jongens en meisjes zijn aan het verdwijnen. In 2005 waren er onder de 6-9-jarigen nog iets meer jongens online dan meisjes. Drie jaar later blijkt de achterstand van de meisjes verdwenen. Over het algemeen waren er in 2008 zelfs iets meer meisjes online dan jongens (figuur 3.1). In Nederland zijn de jongens heel licht in het voordeel. De historische voorsprong van jongens die meer tijd online doorbrengen en op meer verschillende plaatsen toegang tot internet hebben is aan het verdwijnen en maakt plaats voor meer gendergelijkheid.

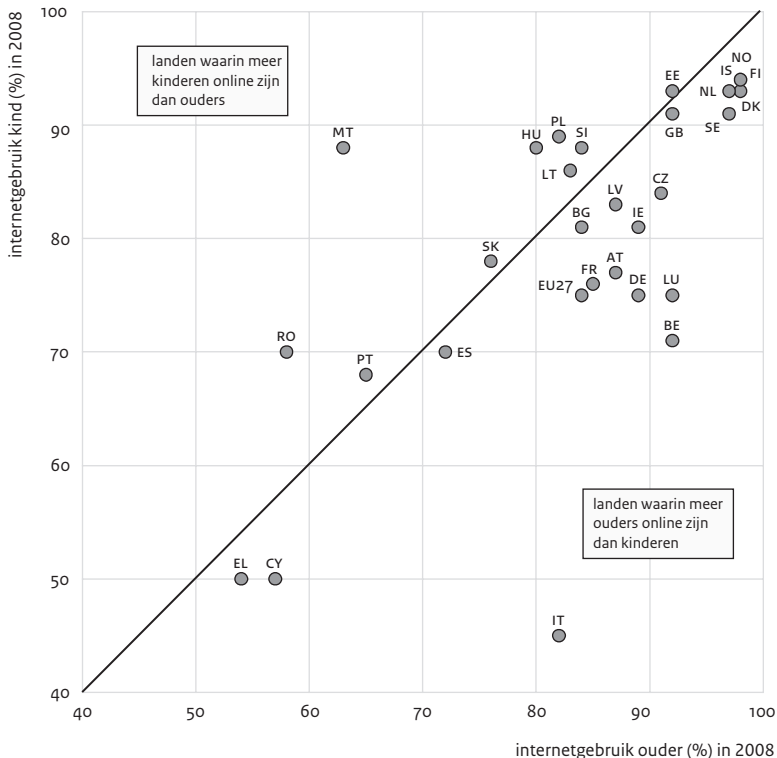
Meer ouders online

In Europa zijn tussen 2005 en 2008 niet alleen meer jongeren online gegaan, ook steeds meer van hun ouders zijn actief op internet. Onder ouders is de toename zelfs groter geweest dan onder kinderen, zodat er in 2008 in veel landen meer ouders actief zijn op internet dan kinderen (inclusief de 6-12-jarigen) (figuur 3.2). In dat jaar was 84% van de ouders met een kind in de leeftijd van 6-17 jaar online, een significante toename ten opzichte van de 66% in 2005. Gemiddeld over de 27 Europese landen is nog slechts 9% van de 6-17-jarigen actief op internet in een huishouden waar de ouders niet online gaan. Een zeer grote meerderheid van de kinderen op internet heeft dus ouders die ook online actief zijn.

Kinderen groeien tegenwoordig op met digitale technologie en komen daar al op steeds jongere leeftijd mee in aanraking. Hierdoor worden zij wel aangeduid als 'digital natives', terwijl volwassenen eerder als 'digital immigrant' aangemerkt zouden kunnen worden (Prensky 2001). Volwassenen zouden nooit geheel vertrouwd raken met nieuwe media. Dit beeld begint steeds meer aan accuratesse te verliezen, nu steeds meer volwassenen ook een lange traditie in ict-gebruik hebben opgebouwd. Niet altijd zijn tieners het meest handig met digitale technologie. Veel tieners kunnen bij moeilijke instrumentele vaardigheden en bij informatievaardigheden nog veel van met name hun vader leren (Duimel en De Haan 2007). Veel ouders van jonge kinderen kunnen een gidsrol voor hun kinderen in de virtuele wereld vervullen. Bij jonge kinderen is de balans tussen internetgebruik van kind en ouder inmiddels ruim in het voordeel van de ouders. In Europa is 60% van de 6-10-jarigen online, tegen 81% van hun ouders. Bij tieners en hun ouders is het internetgebruik nagenoeg even groot. Van de 11-14-jarigen gebruikt 84% het internet en van de 15-17-jarigen is dat 86%. Onder hun ouders was dat 85%. Drie jaar eerder waren de tieners nog duidelijke voorlopers. Daarmee is nog niets gezegd over de omvang van het gebruik en de diversiteit ervan. Aannemelijk is dat kinderen en ouders de computer en internet deels voor verschillende toepassingen gebruiken. Daarbij hebben de ouders

vooral slecht zicht op wat hun kinderen doen op bijvoorbeeld sociale netwerk sites of wat er besproken wordt tijdens het instant messaging. Alleen in landen waar het internet relatief laat is opgekomen zijn er nog steeds aanzienlijk meer kinderen online dan ouders, in het bijzonder in Polen, Slovenië, Malta, Hongarije, Letland en Portugal. Nederland groeit, evenals de Scandinavische landen en ook Estland, steeds meer naar een situatie dat alle ouders en alle kinderen online zijn en opgroeiende kinderen zich dus niet meer in het gezelschap bevinden van ouders die in het geheel niets van computers en internet afweten. In 2008 (en ook in 2005) gebruikte 97% van de Nederlandse ouders het internet en 93% van de 6-17-jarigen.

Figuur 3.2
 Internetgebruik van ouders en hun kinderen, naar land, 2008 (EU 27, in procenten)

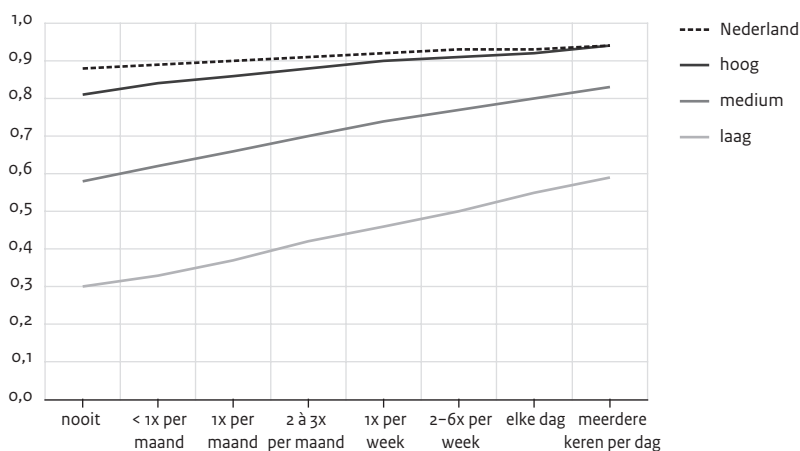
Bron: Eurobarometer (2008)

Kinderen van wie de ouders het internet gebruiken, zitten zelf ook veel vaker op internet (figuur 3.2). Vooral in landen waar het gebruik relatief laag is, hangt de frequentie van het internetgebruik van de ouders sterk samen met of hun kinderen op internet zitten.³

Dit verband is voor meerdere uitleg vatbaar. Aan de ene kant kunnen ouders door hun voorbeeldfunctie hun kinderen aanmoedigen om online te gaan. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat kinderen juist hun ouders aansporen om online te gaan. In landen met een hoge mate van internetgebruik is dit verband veel zwakker. In het bijzonder in Nederland heeft de internetfrequentie van de ouders nauwelijks meer invloed op de online activiteit van hun kind(eren).

Figuur 3.2

Voorspelde waarschijnlijkheid dat een kind internet gebruikt, naar frequentie van internetgebruik van ouders en naar type land (laag, medium, hoog internetgebruik, en Nederland), 2008 (EU27)

Bron: Eurobarometer (2008)

Noten

- 1 Alleen IJsland kende een hogere internet- en breedbandverspreiding dan Nederland.
- 2 Zie voor landenvergelijkend onderzoek naar maatschappelijke participatie en het internet het project CIVICWEB (<http://www.civicweb.eu/>). Dit onderzoeksproject is gefinancierd door de Europese Unie (6^e kaderprogramma). De belangrijkste doelen zijn nagaan hoe 'civic sites' tot stand komen, welke kenmerken deze sites hebben, hoe verschillende sociale groepen en jonge mensen zulke sites gebruiken en interpreteren en hoe online en offline activiteiten in dit verband aan elkaar gerelateerd zijn.
- 3 De ouders zijn ingedeeld in drie groepen van landen, onderscheiden naar het gemiddelde internetgebruik van de ouders: landen met een hoog (> 80%), medium (65% tot 80%) en laag (< 65%) gebruik.

4 Verschillen in kansen en risico's

Onderzoek naar online risico's in Europa concentreert zich in het bijzonder op tieners. In het onderzoek uit de EU kids online *data repository* gaat veruit de meeste aandacht uit naar 12-17-jarigen (tabel 4.1). Ook het onderzoek naar 9-11-jarigen is goed vertegenwoordigd, maar onder jongere kinderen ligt het aantal studies duidelijk lager. Bovendien krijgen in de jongste leeftijdsgroepen de risico's relatief weinig aandacht. Onder de verschillende leeftijdsgroepen van kinderen tussen de 9 en 14 jaar richt steeds ongeveer een derde van de onderzoeken zich op risico's, waarbij de aandacht in ongeveer gelijke mate uitgaat naar risico's rond content, contact en conduct.

Tabel 4.1

Percentage (aantal) studies naar online risico's, naar type risico en leeftijd (multicoded)
(in procenten van totaal per leeftijdsgroep)

type risico	leeftijd (jaar)											
	0-5		6-8		9-11		12-14		15-17		18+	
content	11%	3	24%	23	33%	62	33%	95	32%	89	25%	48
contact	7%	2	18%	17	33%	62	35%	102	35%	98	29%	56
conduct	7%	2	18%	17	28%	53	30%	90	31%	86	27%	51
N	27		95		191		292		281		192	

Bron: Livingstone en Haddon (2009: 10)

Er zijn binnen Europa ook verschillen tussen regio's wat betreft het aantal studies dat naar jongeren en internetgebruik is gedaan en naar het aandeel daarvan dat zich op risico's richt. Relatief veel onderzoek is uitgevoerd in West-Europa, waar meer onderzoeksfinanciering aanwezig is en de historie van internetgebruik langer is. Ook Centraal-Europa kent een omvangrijke onderzoekstraditie, al valt dit in belangrijke mate toe te schrijven aan de activiteit in Duitsland. Vergeleken met West-Europa richt in Centraal-Europa een kleiner deel van het onderzoek zich op risico's (tabel 4.2). Hoewel internet al lange tijd geleden in Noord-Europa is geïntroduceerd en er in ruime mate gebruik van wordt gemaakt, heeft het onderzoek er minder studies opgeleverd. Dit heeft met het lage aantal inwoners van de landen te maken en met de beschikbare onderzoeksfinanciering. Er is ook relatief weinig onderzoek uitgevoerd in landen aan de Middellandse Zee en aan de Zwarte Zee. Late diffusie van internet en beperkt aanwezige onderzoeksgelden zijn hier debet aan.

Tabel 4.2

Percentage van de studies gericht op risico's naar typen risico en regio (in procenten van totaal per regio)

regio ^a	% studies gericht op risico's			N (multicoded)
	content	contact	conduct	
West-Europa (BE, FR, IE, NL, UK)	30%	35%	26%	124
Noord-Europa (DK, SE, NO, IS, EE)	37%	38%	40%	89
Centraal-Europa (AT, CZ, DE, PL, SI)	24%	20%	18%	121
mediterrane landen en Zwarte Zee (BG, CY, HE, IT, ES, PT)	36%	35%	32%	94

a Classificatie van landen afkomstig uit het EC Safer Internet Programme.

Bron: Livingstone en Haddon (2009: 11)

Tabel 4.2 laat verder zien dat er enige verschillen tussen regio's zijn in de aandacht naar type risico's. Contentrisico's krijgen over het algemeen meer aandacht dan de andere typen risico's, behalve in West-Europa. In Noord-Europa zijn conductrisico's juist relatief veel onderzocht, terwijl deze in andere landen relatief weinig aandacht krijgen. Aangezien landen in Noord-Europa al vroeg een brede verspreiding van internet kenden, is het mogelijk dat de vroege ervaringen daar de agenda zullen bepalen voor de rest van Europa. Vermoedelijk zal in andere landen de nadruk in onderzoek ook meer op conductrisico's komen te liggen.

Een rangorde van risico's

Ondanks aanzienlijke verschillen tussen landen valt in Europa een rangorde van ervaring met risico's te signaleren die voor veel landen gelijk is.

- Het verstrekken van persoonlijke informatie is het meest voorkomende risico. Ongeveer de helft van tieners die online zijn doet dit.
- Confrontatie met pornografisch materiaal is het één na meest voorkomende risico. Ongeveer vier op de tien tieners in Europa hebben hiermee te maken. (Niet uitgesloten is dat tieners het zelf eerder als een kans zien dan als een risico. Inschatting van de mogelijk schadelijke gevolgen kan tussen ouders en kinderen ook sterk uiteenlopen.)
- Het derde meest voorkomende risico betreft het zien van gewelddadige of haatdragende beelden, ervaren door ongeveer een derde van de tieners.
- Op de vierde plaats staat het cyberpesten waarmee één op de vijf of zes tieners te maken krijgt. Gemiddeld over Europese landen geldt dat aantal ook voor het risico om ongevraagd seksueel getinte opmerkingen te ontvangen. Hier zijn de verschillen tussen Europese landen echter relatief groot. Eén op de tien tieners in Duitsland, Ierland en Portugal heeft last van zulke opmerkingen en zelfs één op de drie of vier

- tieners in IJsland, Noorwegen, Verenigd Koninkrijk en Zweden en één op twee in Polen.
- Ten slotte is het ontmoeten van een online kennis of 'vriend' uit de virtuele wereld in de fysieke wereld een risico. Uiteraard zal niet iedere ontmoeting een gevaar in zich dragen, maar de kans op ongewenste ervaringen is zeker niet uitgesloten. In Europa heeft steeds ongeveer 9% van de online tieners zulke ontmoetingen gehad. In Polen, Zweden en Tsjechië lag dit percentage met 20% hoger.

Risico mag dan niet hetzelfde zijn als schade, een deel van het riskante online gedrag leidt wel tot negatieve consequenties. In meerdere landen rapporteert 15%-20% van de online tieners een zekere mate van angst of ongemakkelijk gevoel of zelfs bedreiging. Dit wijst er mogelijk op dat dit deel daadwerkelijk schade ondervindt van hun riskante online activiteiten.

Risico's: wie en waar?

Naar de inschatting van hun ouders krijgen kinderen thuis vaker te maken met de internetrisico's dan op school. Hoewel ouders ook thuis niet altijd weten wat hun kind online doet, is het aannemelijk dat zij nog minder zicht hebben op de online activiteiten van hun kind op school. Aangezien kinderen thuis langer online zijn en hier ook vaak toezicht ontbreekt, is het aannemelijk dat de kans op risico's toch thuis het grootste is. In 2008 had 65% van de 6-17-jarige internetgebruikers in Europa toegang vanuit huis, 57% op school en 25% bij vrienden. Bibliotheken en andere publieke voorzieningen bieden toegang aan 8% van deze leeftijdsgroep en internetcafés aan 3%. Ook deze plaatsen kunnen als riskante locaties aangemerkt worden. In Nederland hadden vrijwel alle kinderen (98%) toegang vanuit huis, meestal (70%) op de familiecomputer, maar 44% met een eigen computer, en eveneens in mindere mate op school (70%) (Eurostat 2008: 15). In de meeste landen hangt het internetgebruik van kinderen en de kans op risico's samen met de sociaaleconomische status van hun ouders. Hoewel in hogere statusgroepen vaker toegang is tot internet, en kinderen uit deze milieus ook vaker het internet gebruiken, staan kinderen uit lagere statusgroepen door hun online gewoonten relatief vaak bloot aan online risico's.

Er zijn ook verschillen in risico's tussen jongens en meisjes. Jongens komen over het algemeen vaker in aanraking met gewelddadige en pornografische content, ontmoeten vaker iemand offline die ze online hebben leren kennen en zij geven op internet eerder persoonlijke informatie aan anderen. Meisjes komen minder vaak in contact met gewelddadig en pornografisch materiaal, maar zijn er wel vaker van overstuurd. Online praten ze vaker met vreemden, krijgen vaker ongewenste seksuele opmerkingen en worden vaker om persoonlijk informatie gevraagd, hoewel ze die dan meestal niet verstrekken. Jongens en meisjes worden in gelijke mate getroffen door online intimidatie en cyberpesten. Het is waarschijnlijk dat de verschillen tussen jongens en meisjes het onbedoelde gevolg zijn van de keuzen die zij maken op basis van voorkeuren voor online activiteiten.

Oudere tieners hebben het meest te maken met de online risico's. Zij zijn waarschijnlijk ook het best in staat om met deze risico's om te gaan. Er is echter nog weinig over bekend hoe jonge kinderen met risico's omgaan.

Classificatie van landen

Op basis van verschillen tussen landen is een classificatie gemaakt van het online gebruik en van het risico dat jongeren daarbij lopen. Bij het gebruik is een onderscheid gemaakt tussen landen waar relatief weinig (< 65%) en relatief veel (> 85%) jongeren internet gebruiken. Daartussen liggen de landen met een medium gebruik. Bij de risico's is op basis van verschillende indicatoren eveneens een driedeling tussen landen gemaakt. In tabel 4.3 is weergegeven hoe de Europese landen verdeeld zijn over dit classificatieschema. Nederland komt hierin naar voren als een land met hoog internetgebruik onder jongeren en een hoge waarschijnlijkheid van risico's.

Tabel 4.3

Een classificatie van Europese landen, naar mate van internetgebruik van jongeren en risiconiveau.

online risico	internetgebruik van jongeren		
	laag (< 65%)	medium (65%-85%)	hoog (> 85%)
laag	Cyprus Italië	Frankrijk Duitsland	
medium	Griekenland	Oostenrijk België Ierland Portugal Spanje	Denemarken Zweden
hoog		Bulgarije Tsjechië	Estland Nederland Noorwegen Polen Slovenië Verenigd Koninkrijk

Bron: Livingstone en Haddon (2009: 17)

Tabel 4.3 laat zien dat in landen waar het internetgebruik hoog is het waarschijnlijker is dat jongeren riskante activiteiten ontplooiën. Opvallend is dat in Denemarken en Zweden, landen met een hoog gebruik, de risico's relatief beperkt blijven, en dat in Bulgarije en Tsjechië het risico juist hoger is dan op basis van de omvang van het gebruik verwacht mocht worden. Mogelijk wijst het relatief hoge risicoprofiel in Oost-Europese landen op geringe regulering van het internetaanbod of op lage aandacht voor inter-

netveiligheid. In Scandinavische landen wordt hier juist veel aandacht aan besteed. In de loop van het EU kids online project (2006-2009) zijn meer landen naar de hooggebruik-hoog-risico-segment verschoven. Aannemelijk is dat met verdere diffusie van internet het aantal landen in dit segment verder zal toenemen.

Hoog internetgebruik gaat in geen enkel land samen met laag risico. Zonder verregaande restricties op het gebruik is risico ook niet te voorkomen. Het opleggen van dergelijke restricties is om verschillende redenen ook niet wenselijk. In de eerste plaats heeft het opleggen van beperkingen in het gebruik het ongewenste effect dat mogelijkheden voor positief gebruik ook afgesloten worden. Het internet biedt kansen voor het verbeteren van schoolprestaties, voor het stimuleren van maatschappelijke participatie en voor de ontwikkeling van creativiteit. Ten tweede hoort de confrontatie met risico's bij het levensstadium waarin jongeren nieuwsgierig zijn en grenzen verkennen. Het is van meer belang jongeren verantwoord te laten omgaan met risico's dan te proberen risico's uit te sluiten.

Omgaan met risico's

Negatieve consequenties van online risico's kunnen deels vermeden worden door het vergroten van digitale vaardigheden. Deze vaardigheden gaan verder dan het bedienen van de knoppen van het toetsenbord, en hebben ook betrekking op het beoordelen en selecteren van informatie, op regels voor het sociale verkeer op internet en op het toepassen van online ervaring in de fysieke wereld (zie Duimel en De Haan 2009). Deze digitale vaardigheden nemen toe als kinderen ouder worden en mogelijk houdt deze toename gelijke pas met de groei van de online risico's gedurende de levensloop. Er is echter weinig onderzoek naar de relatie tussen risico's en vaardigheden uitgevoerd. In Europa is toch al weinig kennis beschikbaar over hoe jongeren websites (zouden moeten) evalueren, hoe zij betrouwbaarheid van informatie vaststellen, hoe zij omgaan met problematische content en hoe zij onwenselijk contact vermijden. Dit heeft mede te maken met de moeilijke meetbaarheid van digitale vaardigheden. In verschillende landen is hier wel enige ervaring mee opgedaan, maar nooit op een wijze dat er vergeleken kan worden.

Jongens geven aan dat zij gemiddeld vaardiger zijn dan meisjes, een bevinding die ook in Nederland al eerder werd geconstateerd (De Haan en Huysmans 2002). Amerikaans onderzoek waarin zelfrapportage met experimentele tests werd vergeleken wijst erop dat een deel van die geclaimde voorsprong toe te schrijven is aan een bluffactor van jongens (Hargittai 2002). Aannemelijk is dat dit ook voor Nederland en andere Europese landen geldt. Dus in feite is het verschil in vaardigheden tussen jongens en meisjes kleiner. De relatie tussen risico en vaardigheden is wel onderzocht door de ouders te vragen naar de mate waarin hun kinderen in aanraking komen met schadelijke content en naar het vermogen van hun kinderen om hiermee om te gaan. In landen waar de ouders een hoog risico rapporteren, geven zij ook aan dat hun kinderen in mindere mate dan in andere landen in staat zijn om met die risico's om te gaan. Deze negatieve correlatie laat zien dat er verschillen tussen landen bestaan in het vermogen om met risico's om te gaan, maar voor nadere interpretatie van dit verband ontbreken verdere aanwijzingen. Hierbij

dient opgemerkt te worden dat het macroverband niet zomaar naar individueel niveau vertaald kan worden. Het is dus niet zo dat als een ouder een hoog risico waarneemt hij of zij ook vindt dat zijn of haar kind er moeilijk mee kan omgaan.

In verschillende landen is wel vastgesteld dat kinderen copingstrategieën hanteren. Ze kunnen bijvoorbeeld problemen negeren, de betrouwbaarheid van de website controleren, online melding maken van ongewenst gedrag, een vriend of een ouder erover vertellen, of vijandig reageren op ongewenste toenadering. Deze strategieën zijn echter nog niet systematisch bestudeerd, noch is hun effectiviteit geëvalueerd. Een verkenning van het beschikbare materiaal wijst er wel op dat in hoog-risicolanden ouders copingvaardigheden relatief laag inschatten. Dit is enigszins verrassend, aangezien verwacht kan worden dat bredere verspreiding niet alleen met meer risico gepaard gaat maar ook met groeiend vermogen om ermee om te gaan. Mogelijk dat ouders in landen met een hoog risico goede redenen hebben om aan de copingvaardigheden van hun kinderen te twifelen. Ze hebben meer kennis van de risico's en dit gaat mogelijk samen met hun grotere bezorgdheid. In laag-risicolanden hebben ouders vaker geen idee waarmee hun kinderen geconfronteerd worden.

Een van de copingstrategieën is het vragen om hulp aan een ouder. In 2008 zei gemiddeld 32% van de ouders in de EU 27 dat hun kind om hulp had gevraagd toen het een probleem had bij het internetgebruik. Dit gebeurde het meest in Denemarken (48%) en Slovenië (45%) en het minst in Ierland (18%) en in het Verenigd Koninkrijk (15%). Ook in Nederland lag de hulpvraag met 37% boven het Europese gemiddelde. De meeste problemen hadden betrekking op technische vragen (over een virus bijvoorbeeld: 46%) en op informatie zoeken (40%). Slechts een klein deel van de problemen had betrekking op hulp naar aanleiding van contacten met vreemden online (4%), gewelddadig of pornografisch materiaal (4%), online intimidatie (4%) of cyberpesten (3%) (Eurostat 2008). Deze bevindingen wijzen erop dat hulp vragen aan ouders maar een beperkte rol speelt bij de omgang met online risico's (eerder in dit hoofdstuk bleken dit namelijk veelvoorkomende risico's te zijn).

Ouderlijke begeleiding van kinderen online

Ouderlijke bezorgdheid over de veiligheid van hun kinderen online is groot. Uit de Eurobarometer-enquête uit 2008 bleek dat voor de EU 27 de ouders van 6-17-jarigen tamelijk of zeer bezorgd waren dat hun kind:

- expliciet seksuele of gewelddadige beelden te zien kreeg (65%);
- slachtoffer van online grooming¹ werd (60%);
- informatie over zelfbeschadiging, zelfmoord of anorexia zocht (55%);
- online door andere kinderen gepest werd (54%);
- geïsoleerd raakte van andere mensen (53%); en
- persoonlijke / privé-informatie online vrijgaf (47%).

Een kwart van de ouders maakt zich zorgen over al deze risico's. De ouders zijn het meest bezorgd over meisjes en jongere kinderen, hoewel jongens en tieners online met net zoveel of meer risico's te maken krijgen.

Tussen landen bestaan grote verschillen in de mate waarin ouders zich zorgen maken over hun kinderen online. Deze verschillen zijn vooral gerelateerd aan de mate van verspreiding van internet. De correlatie tussen de ouderlijke bezorgdheid en het percentage kinderen online in een land is $-0,62$: meer zorgen gaat samen met een lagere verspreiding. Met name ouders in Frankrijk, Portugal, Spanje en Griekenland maken zich veel meer zorgen dan de ouders in Denemarken of Zweden. In de virtuele wereld maakt onbekend ook onbemind. Ouders die online zijn, maken zich minder ongerust dan degenen die dat niet zijn ($r = -0,60$). Als meer ouders online gaan, zal waarschijnlijk hun angst verminderen als ze van hun online ervaring leren.

Ouders sturen het mediagebruik van hun kinderen op verschillende manieren. Meestal gebeurt dit door met hun kind te praten over wat ze meemaken en in de buurt te blijven wanneer hun kind actief is (sociale strategie). Een andere manier is regels stellen en controleren of hun kind zich hieraan houdt (controlestrategie). In 2005 is een vergelijking gemaakt van de ouderlijke begeleiding bij verschillende media. Twee derde van de Europese ouders stelde regels voor het mediagebruik (ten minste bij een van de volgende vier media: televisie, mobiele telefoon, spelcomputers en internet) van hun kinderen. Nederland behoorde met Ierland, Spanje, Frankrijk, Zweden, Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk tot de landen waar ouders meer dan gemiddeld regels stellen (tabel 4.4). Regels voor televisie en internet komen ongeveer evenveel voor. Ongeveer vier op de tien ouders stellen regels voor deze media. Er zijn echter aanzienlijke verschillen in de mate waarin zij de nadruk leggen op internet dan wel de televisie. Samen met Zweden, Denemarken en Estland behoort Nederland tot de landen waar ouders relatief veel aandacht aan internet geven. Dat zijn allemaal landen die bij de verspreiding of het gebruik van internet vooroplopen (zie tabel 3.1). Dit suggereert dat in landen met gering internetgebruik ouders actiever zullen worden als het gebruik door hun kinderen stijgt. Ouders zijn bereid om te sturen (zij doen dit immers ook voor televisie), maar bij gebrek aan bewustzijn of vaardigheden om te bemiddelen doen zij dat bij het internet niet in vergelijkbare mate. Ouders leggen bij het internetgebruik van kinderen tot 13 jaar minder beperkingen op dan bij het kijken naar televisie. Boven die leeftijd is er weinig verschil tussen die twee media, maar neemt de ouderlijke bemiddeling toch al snel af naarmate tieners ouder zijn, voor zowel tv als internet.

In 2008 is er onderzoek gedaan naar stijlen van internetbegeleiding. Van de ouders van wie de kinderen thuis gebruikmaken van het internet, beweert 49% dat ze filtersoftware hebben geïnstalleerd, 37% zegt gebruik te maken van controlesoftware, en 27% zou beide instrumenten gebruiken, 31% heeft geen van deze, en 11% was niet in staat om deze vraag te beantwoorden. Ouders in het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Duitsland zijn het meest geneigd gebruik te maken van software tools, ouders in Bulgarije, Tsjechië, Portugal en Estland doen dat het minst. Nederland neemt een middenpositie in (Eurostat 2008). Bij de interpretatie van het voorgaande moet worden opgemerkt dat wanneer onderzoekers zowel kinderen als ouders bevragen, er een aanzienlijke kloof bestaat tussen de ouderlijke begeleiding zoals waargenomen door kinderen en door ouders, die een veel hogere inzet van bemiddeling opgeven.

Tabel 4.4

Aandeel ouders dat regels voor het mediagebruik van hun kinderen stelt, ouders met kinderen jonger dan 18 jaar (in procenten)

	regels voor ...			
	1 ten minste één medium ^a	2 tv	3 internet	4 verschil kolom 2 en 3
EU 25	68	42	38	4
Ierland	80	61	62	-1
Nederland	75	45	53	-8
Spanje	75	50	40	10
Frankrijk	74	52	42	10
Zweden	73	35	58	-23
Oostenrijk	70	43	35	8
Verenigd Koninkrijk	69	45	42	3
België	68	46	45	1
Duitsland	66	45	42	3
Polen	65	36	24	12
Italië	64	32	24	8
Estland	63	24	32	-8
Tsjechië	60	23	24	-1
Portugal	57	39	22	17
Griekenland	57	36	31	5
Denemarken	56	24	36	-12
Cyprus	55	37	35	2
Slovenië	51	30	25	5

a Regels voor televisie, mobiele telefoon, spelcomputers en internet.

Bron: Eurobarometer 64.4 – Special No. 250: Safer Internet, december 2005

In landen waar meer ouders sociale begeleiding toepassen, worden meestal ook meer restrictieve strategieën gebruikt. Ouders die zelf internet gebruiken, passen meer van deze strategieën toe dan ouders die dat niet doen. Sommige landen geven de voorkeur aan regels en beperkingen boven sociale bemiddeling (o.a. Nederland met een lichte voorkeur), terwijl in andere landen eerder voor sociale bemiddeling wordt gekozen.

Noot

- 1 Van online grooming is sprake als een volwassene op internetsites een minderjarige benadert en verleidt om hem of haar uiteindelijk seksueel te misbruiken. Op 22 mei 2008 organiseerde het Meldpunt Kinderporno in Nederland een congres over dit onderwerp. Zie http://www.meldpunt-kinderporno.nl/over_ons_conferentie_grooming.htm

5 Naar een verklaring van de verschillen

Het EU kids online analytisch raamwerk (figuur 2.1) richt zich op de online activiteiten van jongeren. Het veronderstelt dat risico's en kansen niet alleen door het bezit, het gebruik, de houding en de digitale vaardigheden, en door de bemiddeling van ouders, onderwijzers en peers worden beïnvloed maar ook door factoren op macroniveau. Gegeven de grote verschillen tussen landen in de mate van internetgebruik en de bijkomende risico's is het van belang om de landen te vergelijken op basis van relevante contextuele factoren (zoals hun mediaomgeving, ict-regulering). Deze landenvergelijkende analyse zou een verklaring moeten bieden voor verschillen in risico's tussen Europese landen.

Om dit nader te onderzoeken is besloten om niet te proberen alle bevindingen van de ongeveer 400 afzonderlijke studies in de *data repository* met elkaar te vergelijken, vanwege hun vele verschillen in aanpak, steekproef, methodologie en kwaliteit. In plaats daarvan heeft het EU kids online netwerk voor de volgende werkwijze gekozen. De belangrijkste onderzoeksvragen zijn beantwoord op basis van bevindingen uit de onderzoeken (zoals geïnterpreteerd door de leden van het netwerk van de respectieve landen). Op vergelijkbare wijze zijn specifieke en beleidsrelevante hypothesen 'getoetst'. Vervolgens zijn de bevindingen uit elk land door de leden van het netwerk van dat land bekeken om te beoordelen of er voldoende empirisch materiaal is om elke onderzoeksvraag te antwoorden, en zo ja, of de hypothesen door het beschikbare materiaal bevestigd of weerlegd werden. Dit bleek een acceptabele aanpak, waarmee het netwerk redelijkerwijs vertrouwen kon hebben in de getrokken conclusies.

Deze aanpak resulteerde in 21 landenrapporten waarin alle empirische bevindingen staan beschreven die relevant zijn voor de opgestelde onderzoeksvragen en hypothesen. Dit leverde een gestructureerd verslag van de situatie in elk land op. Voor iedere onderzoeksvraag of hypothese zijn vervolgens steeds alle landenrapporten doorgenomen en per vraag of hypothese werd hiervoor een verslag opgesteld. Een voorbeeld van een onderzoeksvraag is: Wat zijn de meest voorkomende risico's waarmee kinderen op internet te maken hebben? Een voorbeeld van een onderzochte hypothese is: Naarmate kinderen ouder worden verwerven zij meer digitale vaardigheden, inclusief de vaardigheden om zichzelf te beschermen.

Om verschillen in het risico dat kinderen online lopen tussen landen te verklaren, is informatie over die landen nodig die met de risicoverschillen in verband gebracht kan worden. In het EU kids online project is een dergelijke landenvergelijkende studie uitgevoerd en zijn contextuele verklaringen voor verschillen in bezit, gebruik en in het bijzonder online risico's in kaart gebracht (Hasebrink et al. 2009). Hier heeft het netwerk gebruikgemaakt van de contextuele informatie over de nationale verschillen in de mediaomgeving, ict-regulering, publiek debat, waarden en normen en het onderwijsstelsel om deze verschillen te verklaren. Aangezien de gegevens uit vele verschillende bronnen kwamen, niet als een dataset geanalyseerd konden worden en er vaak grote hiaten in de beschikbare gegevens waren, hebben de conclusies hier een bijzonder tentatief karakter. Het zijn eerder illustraties van de verwachtingen dan toetsingen van

hypothese, eerder aanzetten tot vervolgonderzoek dan afrondingen van uitgevoerd onderzoek. Vanwege restricties in de beschikbare data en in de tijd van de onderzoekers is het aantal contextuele dimensies ingeperkt tot vier:

- markt;
- cultuur, familie en vrienden;
- onderwijs en school;
- politiek en wetgeving.

Markt

Verschillen in de mate van internetverspreiding tussen Europese landen zijn in belangrijke mate van invloed op de toegang tot internet en het gebruik ervan door jongeren. De verschillen tussen Europese landen zijn nog groot en daarmee is het evident dat diffusie van technologie een dominante factor is om verschillen in internetervaringen tussen landen te verklaren. In sommige Europese landen, zoals Nederland, is het internetgebruik een vanzelfsprekend en belangrijk onderdeel van het dagelijks leven voor vrijwel alle jongeren. In andere landen heeft nog maar een minderheid thuis de beschikking over internet en heeft marktwerking nog een lange weg te gaan om de acceptatiegraad naar een vergelijkbaar niveau te brengen met de landen die vooroplopen. Overheidsinterventies kunnen wellicht de verspreidingsnelheid vergroten. In landen waar internettoegang gemeengoed aan het worden is, nemen verschillen in toegang tussen jongens en meisjes en tussen verschillende statusgroepen snel af. In landen met een beperkte verspreiding zijn die verschillen juist prominent aanwezig.

De verspreiding van apparatuur en internettoegang wordt in belangrijke mate door de markt gestuurd. De markt zorgt ook voor de productie van content. Daarbij hoeft niet alleen gedacht te worden aan commerciële partijen maar ook aan producenten van content met een publieke taak. Er zijn enkele aanwijzingen dat de online kansen vergroten in landen met een sterke publieke omroep en andere publieke contentaanbieders voor kinderen en daarmee een alternatief bieden voor riskante activiteiten op internet. Zo wordt in Nederland door veel musea, openbare bibliotheken en door organisaties als Beeld en Geluid en de Centrale Discotheek Rotterdam veel werk voor jongeren gemaakt met een hoogwaardig digitaal aanbod (zie De Haan et al. 2006).

In landen met een hoge internetverspreiding is de zelfregulering door de industrie ook relatief hoog. In deze landen zorgen Internet Service Providers (ISP) vaker voor veiligheidsinformatie (naast de overheid en ngo's) dan in landen met weinig toegang. Vermoedelijk draagt dit bij aan het vergroten van het risicobewustzijn bij ouders en het aansluitend reduceren van risico's, hoewel dit lastig empirisch is vast te stellen.

Wereldwijd zijn veel websites in het Engels geschreven en grote Engelse taalvaardigheid biedt dan ook meer kansen om informatie te zoeken en met anderen in contact te treden, maar mogelijk ook meer risico's. Deze taalvaardigheid is over het algemeen groter in Noord-Europa. In grote taalgebieden zoals Duitsland, Frankrijk en Spanje is het waarschijnlijker dat de markt in voldoende positieve content voorziet dan in kleine taalgebieden zoals Tsjechië, Slovenië en Griekenland. Investeringskosten wegen daar mogelijk niet op tegen de verwachte baten. Meer positieve content vermindert de kans

op onopzettelijke of bewuste risico's als het kinderen uit onveilige omgevingen weghoudt. Het Nederlandse taalgebied neemt bij het aanbieden van positieve content een tussenpositie in.

Culturele en sociale context

Europese landen verschillen in belangrijke mate in de normen en waarden die een rol spelen bij de opvoeding van kinderen. Noord-Europese landen zijn over het algemeen meer individualistisch en Zuid-Europese meer collectivistisch. Het beeld dat volwassenen van kinderen hebben, wordt gereflecteerd in de nationale media. In Noorwegen bijvoorbeeld overheerst de notie van 'natuurlijke kinderjaren' met een vrijere houding ten opzichte van seksualiteit, en tegelijkertijd worden de rechten van het kind sterk gerespecteerd. In Zuid-Europese landen is de seksuele moraal restrictiever en worden eerder familiewaarden onderschreven dan de rechten van het kind. Dergelijke culturele verschillen kunnen van invloed zijn op de houding tegenover ict (stimulerend of afwijzend), op de percepties van risico's (laag vs. hoog) en op de wijze waarop ouders het internetgebruik van hun kinderen begeleiden (ondersteunend of restrictief).

Op basis van een analyse van de European Values Survey komt Kirwil (2009) tot de conclusie dat ouders in landen met een sterke nadruk op individualistische waarden, waaronder Nederland, maar ook Denemarken en Zweden, meer regels stellen om het internetgebruik van hun kinderen te reguleren dan landen waar dit minder het geval is, in het bijzonder Zuid-Europese landen. Deze interpretatie interfereert echter met de mate van verspreiding van de technologie, de genoemde landen lopen hiermee immers ook voorop.

De sterke nadruk in de media op de online risico's in vergelijking met de kansen kan bijdragen aan een verhoging van de ouderlijke angst. Landelijke gegevens wijzen op een correlatie tussen het niveau van het internetgebruik van de ouders en de bezorgdheid over het internetgebruik van hun kinderen. De combinatie van morele paniek en laag gebruik kan in sommige landen bijdragen aan overbezorgdheid van ouders.

Onderwijscontext

In Europa zijn er niet alleen grote verschillen in de verspreiding van internet in huishoudens maar ook in scholen. Gezien de hoeveelheid tijd die kinderen op school doorbrengen, is het niet verwonderlijk dat ook verschillen in internetgebruik op school van invloed zijn op hun online kansen en risico's. De technische infrastructuur is in de afgelopen jaren sterk uitgebreid: het aantal leerlingen per pc / internetverbinding is sterk gedaald. Daarbij dient opgemerkt te worden dat toegang niet hetzelfde is als daadwerkelijk gebruik. De meeste leerlingen kunnen op school geen internet gebruiken zonder dat leraren over de schouder (kunnen) meekijken. Slechts in een paar landen is internetgebruik goed geïntegreerd in het curriculum. Nederland steekt gunstig af bij dit Europese beeld. De leerling-computer ratio is inmiddels gedaald tot ruim onder de Europese ambitie van 10 : 1. De ratio is zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs gedaald tot 6 : 1. Leerlingen kunnen op veel scholen zelfstandig hun gang

gaan. Ook in Nederland speelt de discussie over de integratie van internetgebruik in de curricula (Kennisnet 2009).

Meer aandacht voor internet op school draagt bij aan het vergroten van de informatievaardigheden van leerlingen. In Nederland wordt hiervoor via het mediawijsheidbeleid aandacht gevraagd.

Verder is het gemiddelde opleidingsniveau onder de bevolking van invloed op het internetgebruik, van volwassenen maar ook van kinderen. Hoe hoger dat niveau des te meer kinderen gebruiken internet. In Zuid-Europese landen is het gemiddeld opleidingsniveau aanzienlijk lager dan in Noord-, Centraal- en Oost-Europese landen (OECD 2007).

Politieke en wettelijke context

Verwacht zou mogen worden dat landen met een interventionistische overheid meer zullen doen om het internetgebruik te reguleren dan landen met een liberale overheid. Inderdaad blijkt dat in relatief interventionistische landen (m.u.v. Tsjechië en het verenigd Koninkrijk) het internetrisico van kinderen laag tot gemiddeld is, en dat in twee landen met een meer liberaal regime (Bulgarije, Estland) het online risico van jongeren juist als relatief hoog wordt beoordeeld. Ook hier geldt weer dat niet vaststaat in hoeverre deze samenhang toegeschreven kan worden aan onderliggende marktfactoren die diffusie van technologie beïnvloeden.

Het lijkt erop dat in landen met lage internetverspreiding de overheid meer nadruk legt op promotie van internet, terwijl in landen waar internet ingeburgerd raakt de aandacht op de beleidsagenda verschuift naar risicobewustzijn en media-educatie. Dit geldt in sterke mate voor Nederland, waar het programma Digivaardig & Digibewust al een ruime historie heeft en onder de noemers van mediawijsheid (ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, OCW) en e-vaardigheden (ministerie van Economische Zaken, EZ) veel gedaan wordt om de digitale vaardigheden op een hoger niveau te brengen.

Angelsaksische, Noord- en Midden-Europese landen hebben een grotere traditie op het gebied van zelfregulering en in Zuid-Europese landen speelt wetgeving een belangrijkere rol. Er is echter geen empirisch bewijs dat de ene benadering effectiever is dan de andere. De meeste landen vinden dat hun niveau van internetregulering adequaat is, maar een aantal landen, waaronder Cyprus, Polen en Griekenland, vindt dat hiervoor meer aandacht nodig is (World Economic Forum).¹ Vooral voor Polen, dat als hoog-gebruik, hoog-risico land is geclassificeerd, is actie op dit punt urgent.

Naar een integrale verklaring van verschillen

Om meer inzicht te krijgen in de complexiteit van factoren die bijdragen aan verschillen tussen landen is gebruikgemaakt van Qualitative Comparative Analysis (Rihoux 2006). De landen van EU kids online zijn vergeleken op een reeks van dichotome variabelen in een poging meer zicht te krijgen op de achtergronden van verschillen tussen hoog-risico landen enerzijds en laag/medium-risico landen anderzijds. Gegevens over uiteenlopende contexten in landen zijn in een databestand samengebracht, zodat het relatieve gewicht van verschillende factoren vastgesteld kan worden. In het voorgaande deel van dit

hoofdstuk is steeds informatie over afzonderlijke factoren geanalyseerd. Uit het onderzoek van Bauwens et al. (2009) blijkt het volgende.

In twee Oost-Europese landen (Bulgarije en Polen) is de media- en ict-geletterdheid relatief laag, waardoor het online risico voor kinderen relatief hoog is in een context met relatief weinig regelgeving en bewustmaking van initiatieven. In drie andere Oost-Europese landen (Estland, Slovenië en Tsjechië) is een iets andere situatie van toepassing. Hoewel er meer veiligheidsinitiatieven zijn, is er relatief weinig positieve online content voor kinderen beschikbaar, en deze reden lijkt bij te dragen aan een hoog online risico. Een soortgelijke situatie doet zich voor in Noorwegen.

In twee van de hoog-gebruik, hoog-risico landen (Nederland en het Verenigd Koninkrijk) zijn er veel initiatieven en is er een redelijke mate van positieve inhoud. De omvang van de activiteiten van kinderen online lijkt echter nog steeds te resulteren in een hoog risico. Het gebruik van kinderen lijkt vooruit te lopen op de beleidsinitiatieven. Een verhoging van de digitale vaardigheden en een intensivering van onderwijs over veiligheid zouden hier nuttig kunnen zijn.

In enkele laag-risico landen (Duitsland, Griekenland, Ierland en Italië) lijkt het lagere niveau van het risico het best te verklaren door de combinatie van lager gebruik plus een redelijk hoog niveau van bescherming van ISP-activiteiten. In andere laag-risico landen (Oostenrijk, België en Denemarken) daarentegen lijkt voldoende positieve online content (eventueel van grotere taalgemeenschappen – Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten) een belangrijke rol te spelen bij het veiligstellen van een lager niveau van online risico.

6 Beleidsaanbevelingen

Een centraal doel van *EU kids online* was op basis van empirisch onderzoek te komen tot beleidsaanbevelingen. Om hierin enige focus aan te brengen zijn zes verschillende maar overlappende beleidsdomeinen onderscheiden. Dit is gebeurd in samenspraak met verschillende betrokkenen, zoals nationale begeleidingscommissies en het Safer Internet Programme. De aanbevelingen moesten niet alleen evidence-based zijn, maar ook aansluiten bij reeds lopend beleid om dit te versterken. Voor ieder domein is daarom een inventarisatie gemaakt van bestaand beleid.¹ De volgende aanbevelingen zijn gericht op het vergroten van de online kansen van kinderen en op het beperken van de risico's. Ze zijn tot stand gekomen op basis van vergelijking van de onderzoeksresultaten in de betrokken landen, waarbij ook gelet is op de methodologische beperkingen en de gaten in het onderzoek.

E-Inclusie

Europees beleid is erop gericht alle kinderen op internet te krijgen. In de ministeriële Riga Declaration² van de EU over ict voor een inclusieve samenleving wordt gepleit voor een brede definitie van e-inclusie, waarbij niet expliciet aandacht aan jongeren wordt besteed. E-inclusiebeleid voor kinderen richt zich vooral op scholen en hier is in het nieuwe millennium aanzienlijke vooruitgang geboekt, vooral op het terrein van toegang en in mindere mate bij het integreren van internetgebruik in het curriculum. In Europa zijn er nog aanzienlijke verschillen tussen landen in de mate waarin kinderen thuis toegang hebben tot internet. Vooral kinderen uit lagere sociale milieus zijn nog niet online. In landen waar het internetgebruik van kinderen relatief laag is, zoals in Italië, Griekenland en Cyprus, zou inclusief beleid de nadruk moeten leggen op het online krijgen van de 25% jongeren in de EU die dat nog niet zijn. In landen zoals Nederland, waar vrijwel alle tieners online zijn en ook de overgrote meerderheid van de 6-9-jarigen, is deze doelstelling minder relevant. Hier kunnen andere prioriteiten worden gesteld, zoals het vergroten van vaardigheden, het verbeteren van de ict-toepassing in het onderwijs en het versterken van de ouderlijke ondersteuning voor veilig internetten. Veilig internet vormt een belangrijke beleidsprioriteit. Meer online activiteit betekent niet alleen toegang tot meer informatie, meer plezier en meer sociaal contact, maar ook meer risico's. Restrictie van het internetgebruik van kinderen kan dus betekenen dat hun kansen worden ontnomen. Het bevorderen van online veiligheid zou in balans moeten zijn met de kansen die kinderen worden geboden. Volgens de VN Conventie over de rechten van het kind zouden kinderen hun meningen vrijelijk moeten kunnen uiten over alle zaken die hen aangaan (art. 12), via ieder medium van hun voorkeur (art. 13), met bescherming van hun privacy (art. 16) en zouden zij massamedia moeten kunnen gebruiken die informatie verspreiden die bevorderlijk is voor hun sociale en culturele welzijn (art. 17). Uitoefening van deze rechten brengt risico's met zich mee, maar het verkennen van risico's, het verleggen van grenzen en het ontduiken van ouderlijk toezicht zijn nu eenmaal kenmerkend voor jongeren, zeker in de pubertijd. Het is onderdeel van

hun ontwikkeling naar zelfstandigheid. Dat neemt niet weg dat kinderen gewaarschuwd zouden moeten worden voor onaanvaardbare risico's.

Een goede balans vinden tussen bescherming en empowerment van jongeren is een belangrijke taak. Inclusief beleid betekent ook dat kinderen de gelegenheid krijgen om zich te ontwikkelen. Internetgebruik begint voor kinderen vaak met relatief eenvoudige activiteiten, zoals het spelen van spelletjes. Zulk spel wordt nogal eens als een verspilling van tijd gezien, maar is ook onderdeel van een leerproces voor gebruik van complexere toepassingen. Soms zijn games ontworpen om kinderen vaardigheden bij te brengen. Door zich meer complexe en diverse toepassingen eigen te maken, leren zij ook meer creativiteit te benutten en meer kritisch te zijn of om zelf dingen te ontwerpen. Het vergroten van zulke vaardigheden kan ook bijdragen aan het herkennen en vermijden van online gevaren.

Weerbaarheid van kinderen vergroten: mediawijsheid

Kinderen reageren heel verschillend op online risico's. Sommigen weten precies hoe ze moeten handelen om zich niet bloot te stellen aan gevaren. Anderen hebben hier meer moeite mee. Kennelijk zijn er verschillen in weerbaarheid tussen kinderen, die mogelijk samenhangen met verschillen in digitale vaardigheden. Een vaardig kind weet te navigeren langs de gevaren op weg naar een boeiend, genoeglijk en effectief gebruik van nieuwe media. Aan de andere kant worden vaardigheden ook gebruikt om risico's op te zoeken.

Veel kinderen ontbreekt het aan vermogens om goede keuzen te maken uit het eindeloze aanbod op internet. Bekend zijn de verhalen over kinderen die in Google niet verder zoeken dan de eerste treffers, in de veronderstelling dat hun vraag daarmee goed en voldoende wordt beantwoord. Om deze selectiearmoede te bestrijden moeten de zoekvaardigheden van kinderen worden verbeterd. Deze vaardigheden vormen een onderdeel van een bredere set van benodigde competenties, die in Europa worden aangeduid als *media literacy*. De Europese Commissie omschrijft dit als volgt:

the ability to access, analyse and evaluate the power of images, sounds and messages which we are now being confronted with on a daily basis and are an important part of our contemporary culture, as well as to communicate competently in media available on a personal basis. Media literacy relates to all media, including television and film, radio and recorded music, print media, the Internet and other new digital communication technologies.³

In Nederland wordt *media literacy* soms letterlijk vertaald als mediageletterdheid, maar sinds 2005 in navolging van de Raad voor Cultuur (2005) toch vooral als mediawijsheid. Volgens de inmiddels veel geciteerde definitie duidt mediawijsheid op 'het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waarmee burgers zich bewust, kritisch en actief kunnen bewegen in een complexe, veranderlijke en fundamenteel gemedialiseerde wereld' (Raad voor Cultuur 2005: 8). Beide concepten benadrukken de kennis en vaardigheden om een weg te vinden in een online wereld waarin steeds meer technologieën

convergeren, commercie belangrijker wordt en grenzen tussen landen verdwijnen. Meer vaardigheden bevorderen niet alleen veilig internetgebruik maar ze stimuleren mogelijk ook de creativiteit, maatschappelijke betrokkenheid en kritische oordeelsvorming van jongeren.

Jongeren hebben mediawijsheid nodig om hun weg in de hedendaagse samenleving te vinden. Enerzijds wijst onderzoek op de snelle manier waarop zij vertrouwd raken met het navigeren en creëren in online omgevingen. Anderzijds blijkt dat jongeren de mogelijkheden maar in beperkte mate gebruiken, dat zij ook veel kennis en vaardigheden ontberen en soms bang zijn voor de risico's (Livingstone 2008). Jongeren moeten op gepaste wijze met beeld en geluid leren omgaan; denk daarbij vooral aan het downloaden van muziek en films. Veel jongeren weten niet wanneer dit wel en wanneer niet toegestaan is. Ze weten evenmin hoe online content wordt geproduceerd, hoe het verspreid wordt of hoe het gefinancierd wordt. Ook hun kennis over online informatie zoeken, selecteren en evalueren laat te wensen over (Buckingham et al. 2005). Hun informatievaardigheden blijven veelal achter bij die van hun ouders (Duimel en De Haan 2009).

Sommige dingen leren kinderen van elkaar en spelenderwijs, andere dingen leren ze juist als zij er door volwassenen op worden gewezen. Het bijbrengen van mediawijsheid zou een onderdeel van de opvoeding van ouders en onderwijzers moeten zijn. Scholen hebben bij uitstek een rol om hieraan in het curriculum systematisch aandacht te besteden. Speciale aandacht dient daarbij uit te gaan naar de creatieve participatie in online omgevingen. Die creatieve benutting van de mogelijkheden blijft sterk achter bij de communicatieve en entertainmenttoepassingen.

De school is ook een plaats waar kinderen elkaar treffen en beïnvloeden. Ze leren van elkaar hoe ze met nieuwe media kunnen omgaan en ontdekken er nieuwe dingen. De waarde van dergelijke *peer-to-peer teaching* (Kalmus 2007) kan vergroot worden door het een plaats te geven in het onderwijs en leraren er een begeleidende rol in te laten vervullen.

Ook andere partijen, zoals de overheid, commercie, aanbieders van media en toezichthouders hebben hier een taak te vervullen. Mediawijsheid vraagt om gedeelde verantwoordelijkheid van vele verschillende partijen om met initiatieven te komen die de weerbaarheid van kinderen in een gemedialiseerde wereld vergroten. Daarbij gaat het niet om het beperken van de mogelijkheden die kinderen hebben, maar juist om hun kritische en creatieve vermogens te vergroten door het bijbrengen van een gepaste participatie aan het digitale domein.

De rol van docenten

Scholen bevinden zich in een goede positie om jongeren digitale vaardigheden bij te brengen. Door onderwijs kunnen alle kinderen bereikt worden, ongeacht de sociaaleconomische status van hun ouders en andere vormen van ongelijkheid zoals taalvaardigheid. Scholen spelen daarom een belangrijke rol bij het stimuleren en ondersteunen van creatief, kritisch en veilig internetgebruik. Ten onrechte gaan scholen in veel Europese landen ervan uit dat zij geen invloed hebben op het internetgebruik van jongeren buiten school. Wat scholen kunnen doen gaat verder dan waar ouders toe in

staat zijn. Advies en ondersteuning van docenten zijn vaak effectiever en efficiënter dan die van ouders.

Desondanks zijn in veel, met name Oost- en Zuid-Europese, landen de ict-voorzieningen in scholen nog niet op peil. Er is dan onvoldoende of gedateerde apparatuur aanwezig (Eurydice 2005). Verder wordt het vergroten van digitale vaardigheid te weinig bevorderd en veilig internetgebruik te weinig ondersteund. In de meeste Europese landen verdient het versterken van media-educatie beleidsmatige en financiële ondersteuning om tot een kernelement van het gehele onderwijscurriculum uit te groeien. Daartoe is het nodig de vaardigheden van docenten te versterken om nieuwe media in te passen in hun lesprogramma. Veel docenten zijn zelf immers ook niet echt mediawijs.

In Nederland is de afgelopen tien jaar hard gewerkt aan de infrastructuur die nu grotendeels goed op orde is. Er zijn voldoende computers aanwezig met een acceptabele snelheid en voorzien van een internetaansluiting. Aandacht voor toegang verschuift naar andere prioriteiten: visie op didactische toepassing, deskundigheidsbevordering van docenten en het ontwikkelen van digitaal leer materiaal. Niet alle partijen leggen daarbij dezelfde prioriteiten. Docenten hechten relatief sterk aan het verbeteren van infrastructuur en schoolbestuurders leggen sterker de nadruk op deskundigheidsbevordering (Kennisset 2009).

Ondersteuning van leerprocessen vormt nu een belangrijke motivatie voor de inzet van ict in het onderwijs. Volgens Kennisset (2009) maakt dit het onderwijs effectiever, efficiënter en aantrekkelijker. Door digitale schoolborden (Bijlsma en Mur 2009), filmpjes die bij het curriculum aansluiten en oefenprogramma's kunnen de leeropbrengsten van leerlingen worden vergroot. Ook het bijbrengen van informatievaardigheden kan door de inzet van technische hulpmiddelen en aandacht van leraren ondersteund worden. Docenten hebben misschien niet dezelfde technische vaardigheden als jongeren, maar ze zijn wel in staat om kritisch te reflecteren op wat ze zelf doen en wat ze willen bereiken met het gebruik van de media. Juist dit leren hoe informatie gezocht, geëvalueerd en toegepast kan worden ligt in de kern van de schoolse educatieve activiteit. Ook in Nederland verdient de ondersteuning door leraren voor het versterken van informatievaardigheden van leerlingen prioriteit.

In Nederland is er regelmatig over gediscussieerd of het beter is om hieraan bij alle vakken aandacht te besteden in plaats van het voor te behouden aan een vak als computerkunde of media-educatie. Dit vraagt er vervolgens om dat leraren niet alleen over basisvaardigheden in de omgang met nieuwe media beschikken, maar ook weten hoe zij de toepassing van deze nieuwe technologie in hun lessen kunnen vormgeven.

Verder zou het goed zijn dat leraren ook betrokken zijn bij de online communicatieprocessen tussen leerlingen. Bij klachten over cyberpesten zijn zij ook opvoeder. Adviezen over hoe leerlingen zich op sociale netwerken en elders in de virtuele wereld kunnen presenteren en hoe niet zijn nogal eens nodig. De gedachte dat ouders deze taken wel voor hun rekening nemen is niet altijd terecht en juist de kinderen met de minste ondersteuning van huis uit hebben deze steun vaak het meest nodig.

School bereikt alle kinderen ongeacht hun sociaal-culturele en economische herkomst. Toch zijn er op dit moment nog grote verschillen tussen scholen in de mate waarin zij ict toepassen in de lessen en informatievaardigheden van leerlingen ondersteunen.

Als deze verschillen aansluiten bij het onderscheid tussen meer en minder bevoorrechte groepen, versterkt dit de traditionele sociale ongelijkheid. Alle kinderen verdienen het zich te kunnen ontwikkelen tot actieve burgers die goed gebruikmaken van beschikbare informatie. Tegenwoordig is in Nederland de didactische inzet van ict nog te veel afhankelijk van het initiatief van geïnteresseerde leraren. Om alle leerlingen te bereiken zouden ook alle docenten op een gestructureerde manier van nieuwe media gebruik moeten maken.

Advies aan ouders

Ouders zijn verantwoordelijk voor de veiligheid van hun kinderen, zowel offline als online. Slechts een deel van de ouders toont zich een betrokken mediaopvoeder. Het meest actief zijn ouders bij 10-11-jarigen. Veel ouders zijn zich er niet van bewust dat hun kinderen op de computer begeleiding nodig hebben. Een deel van de ouders is zich hier wel van bewust, maar desondanks niet in staat deze begeleiding te geven. Mogelijk ontbreekt het deze ouders aan vaardigheden, kennis of motivatie om dit te doen. Als onderdeel van een gezamenlijke inspanning om kinderen veilig hun weg te laten vinden op internet en optimaal van de mogelijkheden gebruik te laten maken, is een beroep op ouders maar in beperkte mate effectief. Wanneer ouders hun verantwoordelijkheden laten liggen, neemt het belang van inspanning door overheid, school en industrie toe. In Europa wordt angst voor de gevaren van internet nog voor een deel ingegeven doordat ouders zelf niet op internet actief zijn. Zij overschatten daardoor de gevaren en leggen hun kinderen zoveel beperkingen op dat ook veel positieve mogelijkheden onbenut blijven. Onder Nederlandse ouders lijkt het stimuleren van internetgebruik over het algemeen weinig zinvol, aangezien bijna alle ouders al op internet zitten. Het vergroten van kennis van en inzicht in communicatietoepassingen die hun kinderen gebruiken, kan wel bijdragen aan een betere begeleiding. In Europa is hiervoor de ngo Coface opgericht. Deze organisatie presenteert basisbeginselen om ouders te ondersteunen om hun kinderen veilig te laten internetten.⁴ Er is geen Nederlandse organisatie aangesloten bij Coface.

Beleidsmakers dienen zich echter te realiseren dat zij maar in beperkte mate kunnen bouwen op de inzet van ouders. Regels en beperkingen passen niet goed bij het ethos van modern ouderschap met een voorkeur voor gesprekken over online ervaringen, met vertrouwen in de vroege zelfstandigheid van hun kind en met respect voor hun privacy. Zeker nu steeds meer kinderen een computer op hun eigen kamer hebben, zien ouders het internetgebruik als een onderdeel van de jeugdcultuur waar vooral tieners hun eigen voorkeuren kunnen volgen. Aan de andere kant zijn kinderen ook niet erg geneigd om met hun ouders over problemen op internet te praten.

Onderzoek wijst uit dat in landen met een hoog risico, zoals Nederland, vooral de geringe toepassing van technische hulpmiddelen verbonden is met dit hoge risico. Het installeren van filters zou hier een deel van het risico kunnen wegnemen en dit is vooral relevant voor jonge kinderen. Het gebruik van filters is de laatste jaren sterk toegenomen, maar het kiezen van de juiste filter blijkt voor ouders lastig en veel problematische content (onder meer die door kinderen zelf gemaakt) wordt daarmee

vaak niet adequaat ondervangen. Bovendien is er weinig bekend over de effectiviteit van de inzet van filters en of kinderen, zoals vaak beweerd wordt, filterbeperkingen gemakkelijk kunnen omzeilen. Over het algemeen blijkt dat ouders slecht weten waar zij met hulpvragen en problemen naartoe moeten, hoe ze een filter moeten kiezen, en of en welke regel ze moeten stellen. Ieder Europees land zou eigenlijk een bekende en erkende website moeten hebben waar ouders voor onafhankelijk advies terecht kunnen.

Ouders uit hogere sociale milieus zijn over het algemeen actiever bezig met media-opvoeding dan ouders uit lagere sociale milieus, terwijl de meest kwetsbare kinderen juist relatief vaak uit laatstgenoemde milieus komen. Zij zijn niet alleen relatief vaak slachtoffer, maar ook relatief vaak dader. Bovendien staan kinderen die offline meer risico lopen ook online meer bloot aan risico.

Het versterken van vaardigheden van ouders is een belangrijke strategie om onnodige angsten te voorkomen en gerichte interesse en advies van ouders aan hun kind te bevorderen. Ondanks voorgaande aanbevelingen moet wel opgemerkt worden dat er geen onderzoek is naar de effectiviteit van verschillende typen ouderlijke begeleiding bij het verminderen van online risico.

Bewustmaking

Door de EC wordt bewustmaking omschreven als *'actions that can contribute to the trust and confidence of parents and teachers in safer use of the Internet by children'*.⁵ Het vormt een centraal onderdeel van het Safer Internet Action Plan dat in Europese landen wordt geïmplementeerd door het Insafe netwerk van nationale organisaties voor bewustmaking (in Nederland: programma Digivaardig & Digibewust). In alle landen is voortgang van de activiteiten van Insafe *nodes* wenselijk, maar wel om verschillende redenen. In sommige landen (waaronder Nederland) is het risico van internetgebruik als hoog beoordeeld. In andere landen is de adoptie van internet pas recent op gang gekomen en overtreffen de mogelijkheden van toegang die van de bijpassende vaardigheden (Bulgarije, Estland, Griekenland, Polen, Portugal) en in een derde groep landen ligt het gebruik van kinderen hoger dan dat van hun ouders (met name Hongarije, Malta, Polen, Roemenië). Bewustmaking zou zich nu vooral moeten richten op jonge kinderen (tot 12 jaar), en op hun ouders en leraren. Dit is namelijk de snelst groeiende gebruikersgroep en er is nog niet zo veel bekend over hun vaardigheden, online activiteiten en de risico's die zij daarbij lopen. Hoewel het nu vooral de 6-9-jarigen zijn die het internet ontdekken, is het aannemelijk dat binnenkort ook nog jongere kinderen internet als speelplaats weten te vinden. Voor deze leeftijdsgroepen dient aangepaste voorlichting over veiligheid gegeven te worden die vooral op de ouders is gericht.

Gezien de verschillen in online activiteit van jongens (veel gaming) en meisjes (veel communicatie) verdient het aanbeveling om beide seksen verschillend te benaderen. Aangezien kinderen uit lagere statusgroepen disproportioneel vaak risico lopen en ouders zelden toegerust zijn om hun online activiteit te begeleiden, is het zaak om bewustmaking van risico's in het bijzonder te richten op kansarme gezinnen, scholen en buurten.

Veel bewustmakingsactiviteiten zijn er tot nu toe op gericht om kinderen, ouders en onderwijzers te wijzen op de risico's van internetgebruik. Deze activiteiten moeten voortgezet worden, aangezien het internetgebruik nog steeds toeneemt en diverser wordt. De opkomst van nieuwe toepassingen brengt ook nieuwe risico's met zich mee, in het bijzonder op de mobiele telefoon en nieuwe platforms van *peer-to-peer* relaties en *user generated content*. Risico is er ook op terreinen die tot nu toe weinig onderzocht zijn, zoals zelfbeschadiging, aantasting van privacy en misbruik van persoonsgegevens. Bewustmaking dient er echter ook op gericht te zijn om jongeren met de risico's te leren omgaan. Ze moeten weten wat ze kunnen doen als ze met een probleem geconfronteerd worden. De meeste kinderen maken geen melding van problemen, omdat ze bang zijn dat hun de toegang tot internet wordt ontnomen of hun andere vormen van straf wacht. Realistisch advies voor kinderen is echter schaars. Mogelijk ligt er een aangrijpingspunt bij het onderlinge vertrouwen onder jongeren. Ze zouden elkaar kunnen helpen en jongvolwassenen kunnen als 'mediator' optreden.

Niet alle jongeren lopen evenveel risico. Er is vermoedelijk een groep kwetsbare jongeren die meer aandacht nodig heeft dan andere. Onderzoek in de Verenigde Staten wijst erop dat bijzondere aandacht nodig is voor jongeren met een geschiedenis van seksueel misbruik, jongeren met seksuele oriëntatieproblemen en jongeren met een bovengemiddelde hang naar risico (Wolak et al. 2008; Finkelhor 2008). Dit onderzoek toont tevens aan dat slachtoffers vaak ook daders zijn en dat kwetsbaarheid online en offline deels samenvalt. Bij de identificatie van kwetsbare jongeren ligt er niet alleen een taak voor onderwijzers en welzijnswerkers. Ook de Kinderbescherming, het Advies en Meldpunt Kindermishandeling (AMK), de jeugdgezondheidszorg, jeugdzorg, GGZ-instellingen en pleegzorg hebben dagelijks met deze kinderen te maken en zouden een rol kunnen spelen. Deze welzijnsprofessionals hebben echter wel weer ondersteuning nodig hoe zij bij deze groep de relevante issues rond internetveiligheid kunnen aanpakken. Het aanwijzen van doelgroepen kwetsbare kinderen brengt het risico met zich mee dat toezicht wordt ingesteld en beperkingen worden opgelegd aan een meerderheid die wel gepast weet te reageren op eventuele risico's. Dit compliceert het organiseren van bewustmakingscampagnes en het werk van leraren en de Kinderbescherming. Aangezien veel kinderen die kwetsbaar zijn in de fysieke wereld al bekend zijn bij beschermende organisaties, kunnen deze organisatie hun werk uitbreiden naar voorlichting over de risico's die de kinderen online lopen. Andere groepen die mogelijk een verhoogd risico lopen (zoals eenzame of depressieve kinderen of kinderen die van ouders weinig aandacht krijgen) zijn hier waarschijnlijk niet bekend en daar ligt dan een lastige taak voor opvoeders en welzijnswerkers.

Hoogwaardige content

Een bijdrage aan de creatieve en cognitieve ontwikkeling van kinderen wordt mede mogelijk gemaakt door een aanbod van hoogwaardige content. In Nederland, evenals in Denemarken en Engeland, wordt hard gewerkt om deze content beschikbaar te stellen. Tot op heden is nog weinig bekend over de invloed van dergelijke content op de ontwikkeling van kinderen. Toch ligt het voor de hand om, in lijn met het Safer Internet

Programme van de Europese Commissie, een groot belang toe te kennen aan *positive content provision*. Evenals in andere Europese landen speelt in Nederland de publieke omroep een belangrijke rol bij het maken en beschikbaar stellen van deze content. Verspreid over diverse Nederlandse omroepen wordt veel aangeboden, zoals Zandkasteele bij Peutertv.nl, Spangas op Zapp.nl, Sesamstraat op Zappelin.nl. Gebruik van een dergelijk aanbod vermindert de kans dat kinderen onthoofde Teletubbies en ander ongewenst vermaak te zien krijgen. De publieke omroep is lang niet de enige aanbieder van hoogwaardig aanbod. Ook commerciële zenders en telecombedrijven bieden dit aan en erfgoedinstellingen zoals musea, archieven en bibliotheken werken aan het digitaliseren van hun collecties en trachten die informatie in speciale op jongeren gerichte toepassingen te ontsluiten. Het verbeteren van de kwaliteit van online aanbod verdient aanbeveling.

Zelf- en coregulering van het aanbod

Het is ook mogelijk om kinderen te beschermen door veiligheid in het aanbod in te bouwen (*safety by design*). Die verantwoordelijkheid ligt primair bij de producenten van content, maar krijgt vaak vorm in samenspraak met de overheid. In verschillende landen en op het niveau van de Europese Commissie (Safer Internet Programme) worden programma's van zelf- en coregulering gestart. Aanbieders van content zorgen er dan voor dat bijvoorbeeld labels met leeftijdsgrenzen worden aangebracht, dat er moderatoren worden aangesteld om sociale interactie te reguleren of dat er meldknoppen komen om ongewenste ervaringen aan te kaarten. Deze activiteiten zijn in het bijzonder van belang bij content die weliswaar niet illegaal is maar wel schadelijk kan zijn voor kinderen. Al voor de opkomst van internet werd media-aanbod gereguleerd. Een bekend voorbeeld in Nederland is Kijkwijzer voor de classificatie van films en televisieprogramma's. Door middel van icoontjes wordt aangegeven voor welke leeftijd deze ongeschikt zijn en met andere icoontjes om welk soort ongewenste inhoud het dan gaat (bijvoorbeeld seks, geweld of racisme). Op deze manier worden ouders geholpen bij de selectie van wat ze hun kinderen willen laten zien. Voor games bestaat een tot op zekere hoogte vergelijkbare Europese classificatie: de Pan-European Game Information (PEGI).⁶ Deze is in 2003 geïntroduceerd om games naar leeftijd te classificeren en ouders zodoende te helpen bij de aankoop van een game voor hun kind. Spellen met heftige inhoud (geweld, seks, discriminatie, ruig taalgebruik, enge beelden, drugs of gokken) krijgen een etiket met 12, 16 of 18 erop. Vrijwel alle games hebben tegenwoordig een PEGI-label. Grote gameproducenten zoals Sony, Microsoft en Nintendo ondersteunen PEGI en verplichten bedrijven die games maken PEGI te gebruiken.

Voor games op internet ligt dit anders. Het aantal aanbieders is veel groter en diverser. In aanvulling op PEGI werken ISFE en NICAM met steun van de Europese Commissie aan PEGI Online (PO). Zij willen met zo veel mogelijk partijen die betrokken zijn bij de productie en verspreiding van online games afspraken maken over de veiligheid van games. Op hun website kunnen gameproducenten aangeven of een game een PEGI-classificatie heeft en welke gevaren de game eventueel meebrengt. Bedrijven die actief zijn in online gaming (bijv. World of Warcraft) kunnen zich aansluiten bij PO en committeren zich

daarmee aan een *code of conduct* die inspanningsverplichtingen met zich meebrengt om online gaming zo veilig mogelijk te maken (zie www.pegionline.eu). Bij deze inspanningsverplichtingen gaat het onder meer om een privacycode en een klachtenmogelijkheid. Relatief weinig bedrijven doen voorsnog mee aan PO. Dit komt mede doordat de 'verplichting' van Sony, Microsoft en Nintendo bij online gaming (pc) niet van kracht is. Een verdere ondersteuning van PO is belangrijk om ouders te helpen bij hun keuzen. Een dergelijke aanpak moet internationaal zijn, omdat online games zich niets van landsgrenzen aantrekken. Hier kan de Europese Commissie een voortrekkersrol spelen, maar ook de inzet van nationale organisaties zoals NICAM in Nederland is van groot belang om zo veel mogelijk gameproducenten bij de PO te betrekken.

In games wordt sociale interactie steeds belangrijker en groeit ook het belang om net als op social networking sites ervoor te zorgen dat het sociale verkeer in goede banen wordt geleid. Het bevorderen van dergelijke verkeersveiligheid kan door kinderen te leren wat ze moeten doen in situaties die ze niet bevallen, hoe ze hierover moeten klagen, hoe ze ongewenste ervaringen kunnen rapporteren en hoe ze hulp kunnen krijgen. Dit vraagt om institutionele regelingen en naleving van regels.

Verschillende maatregelen kunnen kinderen en jongeren helpen bij een veiliger online verkeer, zoals classificatie van aanbod, leeftijdscontrole, automatische woordfilters, kindvriendelijke *default settings*.

In Habbo, een game die (ook in Nederland) erg populair is onder jonge kinderen, is een automatische woordfilter geactiveerd die uit zichzelf bepaalde 'foute' woorden, zoals scheldwoorden, vervangt door het woord БОББА (Slot nog te verschijnen). In sommige virtuele werelden en op webfora zijn moderatoren actief die het sociale verkeer volgen en waar nodig corrigeren. Deze moderatie kan verbeterd worden door meer personeel aan te stellen.

Over de effectiviteit van maatregelen als leeftijdsclassificatie, woordfilters en moderatie is nog weinig bekend. Daarvoor is evaluatieonderzoek nodig, niet alleen naar de usability en effectiviteit van zulke diensten, maar ook naar de mate waarin ze vrijheden aan banden leggen. Uitkomsten moeten dan vertaald worden in richtlijnen voor gebruik die door de gebruiker begrepen worden.

Eén thema verdient met enige urgentie nadere aandacht, namelijk het gebruik en misbruik van persoonlijke gegevens op internet. Het gaat dan onder meer om de beveiliging van persoonsgegevens en de bescherming van privacy. Dit speelt ook bij volwassenen, maar soms zijn speciale voorzieningen voor kinderen nodig. Kinderen weten over het algemeen niet hoe hun persoonlijke gegevens opgespoord, verzameld en gebruikt worden. Daar komt nog bij dat kinderen en jongeren zelden kennismaken van het privacybeleid van websites of het begrijpen als ze dit wel doen. Het zicht op de scheidslijnen tussen publiek en privé is over het algemeen vaag en de hulpmiddelen die ter beschikking staan om de privacy te beschermen worden nogal eens als verwarrend ervaren. Veel, zo niet alles, geldt ook voor hun ouders. Het vergroten van mediawijsheid en het verduidelijken van privacyvoorwaarden bij het gebruik van websites kunnen hierin verbetering brengen.

Internet Service Providers

Internet Service Providers (ISP's) spelen een rol om veiligheid in te bouwen (safety by design). In Europa laten de inspanningen van ISP's nog te wensen over als het gaat om de ondersteuning van ouders bij het veiliger maken van internet voor hun kinderen. De meeste ouders weten ook niet hoe ze hier hulp kunnen krijgen en waarvoor. Zij gaan meestal af op advies van vrienden en familie (Eurobarometer 2008). Om te voorkomen dat kinderen beelden te zien krijgen die niet passen bij hun leeftijd, ligt er ook een taak voor de ISP's om de leeftijdscontrole van gebruikers te verbeteren.⁷

Andere taken van ISP's zijn de bescherming tegen phishing (het oplichten van mensen door ze te lokken naar een valse (bank)website). Hiervoor kunnen ISP's content-control software (ook wel censorware of web filtering software genoemd) toepassen. Ook kunnen ISP's bijdragen aan het opsporen van indringers in Wi-Fi-netwerken, persoonlijke firewalls verbeteren om hackers buiten de virtuele deur te houden en de verspreiding van virussen tegengaan. Dit zijn uiteraard geen maatregelen die specifiek op kinderen gericht zijn; ze gelden ook voor volwassenen, maar kinderen profiteren er evengoed van. ISP's gaan zelden solistisch te werk. Meestal doen zij dit in publiek-private samenwerking. In Nederland speelt ECP-EPN hierin een belangrijke rol. Een dergelijke samenwerking is bijzonder waardevol en zou verder uitgebouwd kunnen worden door meer te participeren in voorlichtingsprojecten en door bij te dragen aan het produceren en verspreiden van informatie over internetveiligheid op scholen. Daarbij dient wel opgemerkt te worden dat in vergelijking met andere Europese landen de ISP's in Nederland vooroplopen om online veiligheid te bevorderen, een hoogwaardig aanbod te ondersteunen en *positive use* te stimuleren.

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat vele verschillende partijen een verantwoordelijkheid delen om kinderen op hun digitale weg te helpen. Aan de ene kant moeten ze mediawijs gemaakt worden en aan de andere kant is werken aan een veilige omgeving noodzakelijk.

Noten

- 1 Voor een meer volledige discussie over deze beleidscontexten rond jongeren en internet, zie De Haan en Livingstone (2009).
- 2 'e-Inclusion means both inclusive ICT and the use of ICT to achieve wider inclusion objectives. It focuses on participation of all individuals and communities in all aspects of the information society.'
- 3 Geraadpleegd 9-2-2010, via http://ec.europa.eu/information_society/events/ict_riga_2006/doc/declaration_riga.pdf; Geraadpleegd 9-2-2010 via http://ec.europa.eu/comm/avpolicy/media_literacy/index_en.htm. Zie ook de EC Expert Group on Media Literacy. Geraadpleegd 9-2-2010, via http://ec.europa.eu/comm/avpolicy/media_literacy/expert_group/index_en.htm. De Council of Europe benadrukt ook het belang van mediawijsheid en richt zich op de bescherming van kinderen en hun empowerment. Geraadpleegd 9-2-2010, via http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Ministerial-Conferences/2005-kiev/texte_adopte.asp
- 4 Geraadpleegd 9-2-2010, via <http://coface-eu.org/en/upload/WG%20EDUCATION/WG4-2009-Position-SaferInternet-EN.pdf>

- 5 Zie bijlage I, punt 3 van het Multiannual Community Action Plan on Promoting Safer Use of the Internet. Geraadpleegd 9-2-2010 via <http://www.legi-internet.ro/legi-si-practica-judiciara-straina/alte-acte-it-ue/community-action-plan-on-promoting-safer-use-of-the-internet.html>
- 6 In Duitsland houdt de organisatie Unterhaltungssoftware Selbstkontrolle (USK) zich bezig met het beoordelen van software, zoals videospellen (<http://www.usk.de/>) en in Engeland de British Board of Film Classification (BBFC) (<http://www.bbfc.co.uk>).
- 7 Zie de Youth Protection Round Table's Toolkit (<http://www.yprt.eu/yprr/content/sections/index.cfm/secid.11>), zie hiervoor ook NICAM (2009) dossier 5, Naar een safer internet; aanbevelingen van de European Protection Roundtable.

7 Naar nieuw onderzoek

Hoewel tijdens het EU kids online project een aanzienlijke hoeveelheid onderzoek in kaart is gebracht, en het aantal studies nog toeneemt, is er ook nog veel niet bekend. Hier identificeren we de belangrijkste lacunes in het onderzoek als aanbevelingen voor een toekomstige onderzoeksagenda. Er is een selectie uit de EU kids online aanbevelingen gemaakt die het meest relevant zijn voor Nederland.

Te weinig onderzoek naar jonge kinderen

Kinderen in de basisschoolleeftijd hebben in toenemende mate toegang tot internet en gebruiken steeds vaker ook een mobiele telefoon. Deze groep is echter veel minder onderzocht dan de tieners. Bovendien richt het beschikbare onderzoek zich vooral op gebruik en minder vaak op risico's, vaardigheden en veiligheid. Zeker in Nederland, een van de koplopers in de verspreiding van nieuwe technologie, ligt het ict-gebruik onder jonge kinderen hoog. Om meer zicht te krijgen op het gebruik van nieuwe media door jonge kinderen heeft de Stichting Mijn Kind Online in 2009 het initiatief genomen om samen met het Sociaal en Cultureel Planbureau hierover een boek te publiceren. Niet alleen de verspreiding en het gebruik van nieuwe media worden hierin behandeld, maar ook het niveau van digitale vaardigheden en de ervaren risico's en de mogelijkheden onder 6-12-jarigen (De Haan en Pijpers nog te verschijnen). Ook na dit boek blijven tal van vragen nog onbeantwoord en geven de auteurs voorzetten voor vervolgonderzoek:

- Hoe vaak en wanneer leidt risico tot ongewenste ervaringen en welke rol speelt de weerbaarheid van kinderen hierbij?
- Welke positieve effecten heeft het gebruik van nieuwe media voor de leerprestaties, voor de kwaliteit van sociale contacten, voor het zelfvertrouwen en andere gewaardeerde zaken?
- Hoe is het gesteld met de effectiviteit en efficiëntie van beleidsmaatregelen om negatieve consequenties in te dammen?
- Hoe kan mediawijsheid gemeten worden en in hoeverre beïnvloedt mediawijsheid het voorkómen van negatieve ervaringen en het stimuleren van positieve?
- Welke methode van begeleiding door ouders werkt het best om kinderen toe te rusten en te beschermen?
- Hoe past het gebruik van internet en van mobiele telefonie in een breder leefpatroon van jonge kinderen?

Te weinig onderzoek naar mobiel internet

Het meeste onderzoek richt zich op het vaste internet, terwijl internet steeds meer via draagbare apparatuur, en dan vooral de mobiele telefoon, overal toegankelijk is. Daarom is meer onderzoek naar het gebruik van mobiel internet nodig.

Doe meer onderzoek naar web 2.0

Veel onderzoek richt zich nog op het gebruik van content op web 1.0, terwijl jongeren steeds meer interactieve peer-to-peer toepassingen gebruiken. Onderzoek zou meer aandacht moeten schenken aan het contact en de creatie (user generated content) op web 2.0 sites.

Meer onderzoek naar vaardigheden

Het belang van mediawijsheid geldt niet alleen voor jonge kinderen, maar ook voor tieners en eveneens voor volwassenen. Mediawijsheid is breder dan vaardigheden. Vooral de rol van informatievaardigheden in leerprocessen en de rol van sociale vaardigheden bij contactrisico's vragen meer aandacht.

Richt onderzoek ook op positieve mogelijkheden

Mogelijk ingegeven door morele alarmbellen is er een sterke focus op de risico's van internetgebruik ontstaan en hebben positieve mogelijkheden minder aandacht gekregen. De relevantie van internetgebruik voor onder meer het vergroten van cultuurparticipatie, voor het verbeteren van schoolprestaties, voor het stimuleren van maatschappelijke participatie en voor het ontwikkelen van creativiteit vraagt nader onderzoek. Daarbij zij opgemerkt dat er bij het sc p in de loop van 2010 een rapport verschijnt over de online cultuurparticipatie van tieners (Duimel en De Haan nog te verschijnen).

Risico's deels weinig onderzocht

Ook voor Nederland geldt dat veel onderzoek naar risico's gericht was op content (porno-graphische en gewelddadige inhoud), en dat andere risico's, zoals contact met vreemden in het echte leven die men online heeft leren kennen, cyberpesten, seksuele intimidatie, te weinig aandacht hebben gekregen. De gegevens die in het kader van het vervolproject EU Kids online (2009-2011) worden verzameld bieden gelegenheid om hierop dieper in te gaan. Ook commerciële risico's (zoals reclame, gokken en virale marketing) moeten beter in kaart gebracht worden. Hetzelfde geldt voor uitdagende content: online aanzetten tot zelfverminking, zelfmoord, drugsgebruik, pro-anorexia en racisme.

De relatie tussen ouders/leraren en kinderen

Hoe ouders zelf met internet omgaan heeft grote impact op hoe zij hun kinderen begeleiden. In die begeleiding zijn verschillende stijlen waarneembaar (sociaal of restrictief), maar over de effectiviteit van die strategieën is weinig bekend. De zorgen die ouders hebben over risico's en internetveiligheid hangen deels samen met hun eigen digitale vaardigheden. Hoe dit weer doorwerkt in het contact dat zij met hun kinderen hebben over hun internetgebruik of in het stellen en naleven van regels is onbekend.

Bij het onderzoek naar de relatie tussen ouders en hun kinderen moet er meer aandacht komen voor de verschillende perspectieven die zij kunnen hebben op risico's, toezicht en weerbaarheid.

Ook leerkrachten spelen een rol en meer onderzoek is nodig naar de manier waarop zij kinderen op internet begeleiden en ook naar hun mediawijsheid en hoe die wel of niet op kinderen wordt overgebracht. In hoeverre spelen leerkrachten een rol bij de perceptie van risico's door leerlingen en het weerbaarder maken van kinderen in online omgevingen. Een minderheid van de kinderen gebruikt het internet in bibliotheken, buurtcentra en cybercafés. De rol en de expertise van volwassenen die daar toezicht houden, zijn nauwelijks onderzocht.

Literatuur

- Bauwens, J., B. Lobe, K. Segers, en L. Tsaliki (2009). A shared responsibility: similarities and differences in the factors that shape online risk experiences for children in Europe. In: *Journal of Children and Media*, jg. 3, nr. 4, p. 316-330.
- Bijlsma, A. en J. Mur (red.) (2009). *Handboek DigiBord & Didactiek*. Bodegraven: Uitgeverij Instruct.
- Buckingham, D., S. Banaji, A. Burn, D. Carr, S. Cranmer en R. Willett. (2005). *The media literacy of children and young people: A review of the research literature*. Londen: Ofcom (www.ofcom.org.uk/advice/media_literacy/medlitpub/medlitpubrss/ml_children.pdf).
- Dijk, J. van (2001). De toegankelijkheid van ICT en de kwaliteit van infrastructuur en diensten. In: ministerie van V&W (red.), *Mensen in netwerken; een discussiebijdrage van V&W aan het 'digitale kloofdebat'*. Den Haag: ministerie van Verkeer en Waterstaat.
- Duimel, M. en J. de Haan (2007). *Nieuwe links in het gezin. De digitale leefwereld van tieners en de rol van hun ouders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Duimel, M. en J. de Haan (2009). Instrumental ICT Skills and Structural ICT Skills, paper gepresenteerd op de EU Kids Online final conference, Londen, 11 juni 2009.
- Duimel, M. en J. de Haan (nog te verschijnen). Tieners, ict en cultuur (werktitel). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eurostat (2008). *Towards a safer use of the Internet for children in the EU – a parents' perspective Analytical report*.
- Eurostat (2009). *Internet usage in 2008; Households and individuals*. 46/2008 (<http://ec.europa.eu/eurostat/ict;onder'Data'>).
- Eurydice (2005). *Key Data on Education in Europe*. Brussel: Eurydice. Geraadpleegd 29 augustus 2009 via www.okm.gov.hu/doc/upload/200601/key_data_2005.pdf
- Finkelhor, D. (2008). *Childhood Victimization: Violence, Crime, and Abuse in the Lives of Young People*. Oxford: Oxford University Press.
- Haan, J. de en F. Huysmans (2002). *E-cultuur; een empirische verkenning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, J. de, R. Mast, M. Varekamp en S. Janssen (2006). *Bezoek onze site; over de digitalisering van het culturele aanbod*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, J. de en S. Livingstone (2009). *Policy and research recommendations*. Londen: EU Kids Online (www.eukidsonline.net).
- Haan, J. de en R. Pijpers (nog te verschijnen). *Contact!; kinderen en nieuwe media*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Hargittai, E. (2002). Beyond Logs and Surveys: In-Depth Measures of People's Online Skills. In: *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, jg. 53, nr. 14, p. 1239-1244.
- Hasebrink, U., S. Livingstone, L., Haddon, en K. Ólafsson (2009) *Comparing Children's Online Opportunities and Risks across Europe: Cross-national Comparisons for EU Kids Online* (2nd edition). Londen: EU Kids Online.
- Kalmus, V. (2007). Estonian Adolescents' Expertise in the Internet in Comparative Perspective. *Cyberpsychology*. In: *Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, nr. 191.
- Kennisnet (2009). *Vier in Balans Monitor 2009*. Zoetermeer: Kennisnet (onderzoek.kennisnet.nl).
- Kirwil, L. (2009) The Role of Individualistic-Collectivistic Values in Childrearing Culture for European Parents' Mediation of Internet. In: *Journal of Children and Media*, jg. 3, nr. 4, p. 394-409.

- Livingstone, S. (2008). Internet literacy: Young people's negotiation of new online opportunities (<http://mitpress.mit.edu/dml>). In: T. McPherson (red.), *Unexpected outcomes and innovative uses of digital media by youth. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning* (p. 101-121). Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Livingstone, S. en L. Haddon (2009). *EU Kids Online* (final report). (Ec Safer Internet plus Programme Deliverable D6.5) Londen: EU Kids Online.
- Lobe, B., S. Livingstone en L. Haddon (2007). *Researching Children's Experiences Online across Countries: Issues and Problems in Methodology*. Geraadpleegd 9-2-2010 via www.eukidsonline.net.
- Lobe, B., S. Livingstone, K. Olafsson en J. Simões (2008). *Best Practice Research: How to Research Children and Online Technologies in Comparative Perspective*. Beschikbaar als pdf op www.eukidsonline.net. Londen: EU Kids Online
- NICAM (2009). *Naar een safer internet; aanbevelingen van de European Protection Roundtable*. Hilversum: Nederlands Instituut voor de Classificatie van Audiovisuele Media (dossier 5).
- OECD (2007). *Education at a glance*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. In: *On the Horizon*, jg. 9, nr. 5 (<http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>)
- Raad voor Cultuur (2005). *Mediawijsheid: de ontwikkeling van nieuw burgerschap*. Den Haag: Raad voor Cultuur (de definitie staat op p. 8).
- Rihoux, B. (2006). Qualitative Comparative Analysis (QCA) and related systematic comparative methods: recent advances and remaining challenges for social science research. In: *International Sociology*, jg. 21, nr. 5, p. 679-706.
- Slot, M. (nog te verschijnen). Schijnbaar virtueel, echt creatief. In: J. de Haan en R. Pijpers, *Contact!; kinderen en nieuwe media*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Staksrud, E., S. Livingstone en L. Haddon et al. (2007). *What Do We Know About Children's Use of Online Technologies? A Report on Data Availability and Research Gaps in Europe*. EU Kids Online Deliverable D1.1. Als pdf beschikbaar op www.eukidsonline.net.
- Stald, G. en L. Haddon (2008). *Cross-Cultural Contexts of Research: Factors Influencing the Study of Children and the Internet in Europe*. De afzonderlijke rapporten van de verschillende landen zijn ook op de website www.eukidsonline.net beschikbaar. Londen: EU Kids Online.
- Wolak, J., D. Finkelhor, K.J. Mitchell en M.L. Ybarra (2008). Online 'predators' and their victims. In: *American Psychologist*, jg. 63, nr. 2, p. 111-128.
- World Economic Forum (2007). *The Global Information Technology Report 2006-2007*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het s.c.p.: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het s.c.p. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978-90-377-0368-9

scp-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilsing, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (2009). Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 scp research projects in 2008.* ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5* (2009). Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik* (2009). Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6
- 2009/9 *Making up the Gap. Migrant Education in the Netherlands* (2009). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0433-4
- 2009/10 *Gelukkig voor de klas?. Leraren voortgezet onderwijs over hun werk.* Ria Vogels. ISBN 978-90-377-0340-5
- 2009/11 *Rules of Relief. Institutions of social security, and their impact* (2009). J.C. Vrooman. ISBN 978-90-377-0218-7
- 2009/12 *Overlast en verloedering ontsleuteld* (2009). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0436-5
- 2009/13 *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008* (2009). Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0404-4

- 2009/14 *De sociale staat van Nederland 2009* (2009). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0434-1
- 2009/15 *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met een kleine deeltijdbaan te vergroten* (2009). Saskia Keuzenkamp (red.), Carlien Hillebrink, Wil Portegijs, Babette Pouwels. ISBN 978-90-377-0448-8
- 2009/16 *De toekomst van de mantelzorg* (2009). Klarita Sadiraj, Joost Timmermans, Michiel Ras, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0435-8
- 2009/17 *Vergrijzing, verpleging en verzorging. Ramingen, profielen en scenario's 2005-2030* (2009). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0422-8
- 2009/18 *Jaarrapport integratie 2009* (2009). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos (red.). ISBN 978-90-377-0446-4
- 2009/19 *Werkloos in crisistijd. Baanverliezers, inkomensveranderingen en sociale gevolgen; een verkenning* (2009). Cok Vrooman. ISBN 978-90-377-451-8
- 2009/20 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2009). B. Kuhry en J.J.J. Jonker. ISBN 978-90-377-0452-5

SCP-publicaties 2010

- 2010/1 *Liever mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0421-1
- 2010/2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0463-1
- 2010/4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kampen, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0468-6
- 2010/5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978-90-377-0350-4
- 2010/6 *The Social State of the Netherlands 2010*. Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0466-2
- 2010/7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands*. Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-0472-3

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1* (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0417-4
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2* (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0418-1
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3* (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker. ISBN 978-90-377-0447-1
- Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007* (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0
- Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking* (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978-90-377-0399-3
- m/v. scp-nieuwjaarsuitgave 2009* (2009). ISBN 978-90-377-0411-2
- Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009* (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0
- TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek* (2009). Carlijn Kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5
- Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0416-7
- Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid* (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978-90-377-0403-7
- Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud* (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-407-5
- Profielen van vragers naar AWBZ-GGZ* (2009). Cretien van Campen. ISBN 978-90-377-0444-0
- Sociale uitsluiting: een meetinstrument* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers (SCP), Wendy Smits (CBS), Jeroen Boelhouwer (SCP) en Harry Bierings (CBS). ISBN 978-90-377-0427-3
- Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008* (2009). Maurice Gesthuizen en Vic Veldheer (red.). ISBN 978-90-377-0445-7
- Meten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2009). Paul Dekker (red.). ISBN 978-90-377-0419-8
- VeVeRa-III. Ramingen verpleging en verzorging 2005-2030 modelbeschrijving* (2009). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0356-6
- Sporten gemeten. Methodologische aspecten van het onderzoek naar sportdeelname* (2009). Koen Breedveld, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0358-0
- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0465-5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 4* (2010). Paul Dekker, Tom van der Meer en Irene de Goede. ISBN 978-90-377-0464-8
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978-90-377-0470-9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais*. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais. ISBN 978-90-377-0469-3
- NL Kids online. Nieuwe mogelijkheden en risico's van internetgebruik door jongeren*. Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0430-3